

FORORD

Universell utforming er et tema som de siste årene har fått mer oppmerksomhet og fokus både i media, og innenfor planlegging. Universell utforming er ikke noe som kun omhandler personer med et synlig handikap, men alle mennesker uavhengig av alder, kjønn, størrelse, synlige eller ikke synlige handikap. De aller fleste personer vil en eller flere ganger i livet bli rammet av en funksjonsnedsettelse som setter begrensinger til samfunnsdeltakelse.

Jeg har alltid vært opptatt av universell utforming og det ble ganske naturlig for meg at min hovedoppgave skulle omhandle dette temaet. Jeg har jobbet med funksjonshemmede barn på skole og på et avlastningshjem. Det er gjennom denne erfaringen at jeg har fått øynene opp for nødvendigheten for et inkluderende og tilrettelagt samfunn. Det krever som oftest ekstra planlegging når man skal ferdes med personer som har et handikap. Det kan virke som om universell utforming har uteblitt i mange tilfeller i de foregående år.

I denne oppgaven kommer jeg til å fokusere på hvordan Regjeringens handlingsplan er organisert og gir konsekvenser for utviklingen mot et universelt utformet samfunn. Som planlegger vil politikk, styringssystemet og universell utforming være en del av jobben gjennom planarbeid.

Denne masteroppgaven er skrevet gjennom vårsemesteret 2015 ved Norges miljø- og biovitenskapelige universitet under veiledning av Knut Bjørn Stokke. Oppgaven utgjør 30 studiepoeng. Jeg har gjennomført intervjuer med informanter knyttet til universell utforming og Ensjøbyen i februar og mars 2013 og mars 2015. Jeg vil gjerne få rette en stor takk Lars Smeland fra Tana kommune og informantene gjennom intervju som har bidratt med informasjonen jeg har trengt for å komme frem til sluttresultatet.

Christoffer Brenne

Norges miljø- og biovitenskapelige universitet, Ås, 15.mai 2015

SAMMENDRAG

Universell utforming handler om å tilrettelegge og planlegge for et inkluderende samfunn. I Norge er universell utforming et ganske nytt samfunnsbegrep, og det er ikke mange år siden vi fikk den første loven som skal forhindre diskriminering av mennesker.

Regjeringen har kommet med en visjon om at Norge skal være universelt utformet innen 2025. Det er den største satsingen på universell utforming i Norge, og krever samhandling mellom flere myndigheter for å kunne oppnå målet innen 2025. I kjølevannet av Regjeringen sin visjon har det kommet flere lover, standarder, forskrifter og retningslinjer som skal være med på å styre utviklingen mot et inkluderende samfunn.

Det har blitt utarbeidet en handlingsplan hvor Regjeringen har lagt opp til en trinnvis utvikling med tidsfaste tiltak for å nå visjonen.

For å kunne se utviklingen i praksis har jeg tatt for meg Ensjø i Oslo som case. Ensjø har helt siden starten av 2000-tallet vært under en transformasjon fra bilby til boligby hvor universell utforming har vært ett av fokusområdene under prosessen. Etablering av nye lover og forskrifter tilknyttet universell utforming styrer den utviklingen mot visjonens mål. Hvordan er Regjeringens visjon med på å styre samfunnet i retning av visjonen om et universelt utformet Norge innen 2025?

Innholdsfortegnelse

DEL I TEMA OG FORSKNINGSOBJEKT

Kapittel 1: Introduksjon	8
1.1 Tema	8
1.2 Bakgrunn for universell utforming, og universell utforming i Norge	8
1.3 Kunnskapsbasert politikkutforming	9
1.4 Universell utforming i praksis.....	10
1.5 Problemstilling.....	10
1.6 Relevans	11
1.7 Tematisk avgrensning.....	11
Kapittel 2: Metode.....	12
2.1 Metode	12
2.2 Kvalitativ metode	12
2.3 Kildesøk	12
2.4 Metodevalg	12
2.5 Intervju	13
Kapittel 3 Universell utforming	15
3.1 Universell utforming.....	15
3.2 Et inkluderende samfunn	16
3.3 Opprinnelse og hensikt med Regjeringen sin handlingsplan	17
3.4 Handlingsplanen- Norge universelt utformet 2025	18
3.5 Bygninger til bruk for allmennheten	21
3.6 Uteområder	22
3.7 Konsekvenser for Regjeringens visjon.....	22
Kapittel 4 Styringssystemet i Norge.....	24
4.1.1 Statlige føringer.....	24
4.1.2 Utbyggerstyrt utvikling.....	25
4.1.3 Juridifisering som prosess i samfunnet	25
4.2.1 Utforming av forskrifter og standarder.....	26
4.2.2 Kontrollfunksjoner.....	27
4.3 Endringer som får betydning for universell utforming.....	27

Kapittel 5 Lokaltet Ensjø.....	30
5.1.1 Opprinnelse for Ensjø/historie	30
5.1.2 Planprogrammet	33
5.2 Aktører.....	36
5.3 Kvalitetsprogrammet.....	37
5.4 Uteoppholdsarealer	38
Kapittel 6 Drøfting og konklusjon.....	52
6.1 Forskningspørsmål 1	52
6.2 Forskningspørsmål 2	55
6.3 Forskningspørsmål 3	57
6.4 Drøfting	59
6.5 Konklusjon	60
Referanseliste:.....	61

DEL I TEMA OG FORSKNINGSOBJEKT

Kapittel 1: Introduksjon

1.1 Tema

Universell utforming er et mål og en strategi for å kunne skape et mer inkluderende og likeverdig samfunn. Hovedmålet med universell utforming er å kunne tilrettelegge for et barrierefritt og inkluderende samfunn hvor "alle" skal ha mulighet for en friere ferdsel og økt samfunnsdeltakelse. Man velger ofte å sette "ALLE" med anførselstegn, for målet er å kunne inkludere alle i samfunnet så langt det lar seg gjøre.

Det finnes mange forsøk på å definere universell utforming, men jeg velger å legge følgende definisjon til grunn i denne oppgaven:

Universell utforming vil si å utforme produkter og omgivelser slik at de kan tas i bruk på en likeverdig måte av flest mulig, uten at det er behov for tilrettelegging eller en spesiell tilpassing¹.

Universell utforming skal ta høyde for det mangfoldet av mennesker som lever og ferdes i et lokalsamfunn. Elementet skal være med på å tilføre kvaliteter til de menneskeskapte omgivelsene og gi alle mulighet for deltagelse.

1.2 Bakgrunn for universell utforming, og universell utforming i Norge

Personer med nedsatt funksjonsevne har i stor grad blitt usynliggjort i samfunnet. I Norge var det først fra slutten av 90-tallet og frem til i dag at det har oppstått en tydeligere politikk på området etter at problemet med universell utforming ble mer vektlagt og belyst.

Den 20. juni 2008 kom diskriminerings- og tilgjengelighetsloven som gir et rettslig vern til mennesker med funksjonsnedsettelse, og et forbud mot diskriminering av mennesker på bakgrunn av nedsatt funksjonsevne. Plan- og bygningsloven av 2008 stiller det nå krav til universell utforming innenfor de fysiske forholdene slik at det kan benyttes av flest mulig. Den 1. juli 2010 kom den nyeste versjonen av byggeteknisk forskrift (TEK 10). TEK 10 stiller spesifikke krav til universell utforming med hovedfokus på bygg og uteområder. Rikspolitiske retningslinjene for universell utforming som skal legges til grunn for all planlegging etter plan og bygningsloven. Det nasjonale målet er at: "alle mennesker i Norge skal ha like muligheter til å utvikle sine evner med god livskvalitet"².

---

¹ Universell utforming. (internett) Tilgjengelig fra: (<http://www.universell.no/universell-utforming/>)11.05.2015

² Regjeringen. Rikspolitiske retningslinjer for universell utforming (internett) Tilgjengelig fra:

Den største satsningen innenfor universell utforming fremgår av Regjeringens handlingsplan: *Norge universell utformet 2025*. Regjeringens handlingsplan for universell utforming og økt tilgjengelighet 2009-2013 omfatter de fleste samfunnsområder hvor barne-, likestillings- og inkluderingsdepartementet har ansvar for å koordinere Regjeringens innsats. Planen inneholder 16 ansvarsområder som er fordelt på departementene og har fokus på innsatsområdene uteområder/planlegging, bygninger, transport og IKT³. Handlingsplanen viser hvordan Regjeringen vil legge grunnlag for å oppnå visjonen gjennom ulike tidsfaste mål og tiltak. Regjeringen har startet arbeidet med ny handlingsplan for universell utforming for perioden 2014-2018.

1.3 Kunnskapsbasert politikkutforming

Når samfunnsproblemer oppstår er det Regjeringen sin oppgave å se hvilke muligheter man har for og komme opp med en løsning på problemet. For at man skal kunne komme frem til en best løsning må man definere, veie fordeler og ulemper som finnes, samt vurdere risikoen ved løsningsforslagene.

Kunnskapsbasert politikkutforming handler om å kunne identifisere, vurdere og se løsninger på samfunnsproblemer på en politisk måte. Innenfor kunnskapsbasert politikkutforming må man ta med seg erfaring, lærdom og kunnskap for å kunne styrke og løse de svakhetene som finnes innenfor det politiske aspekt som vil kunne gi en best mulig utvikling. Samfunnsproblemer vil alltid eksistere og skape hindringer i hverdagen for folk. Et problem som alltid har eksistert er tilrettelegging for personer med nedsatt funksjonsevne, og universell utforming har ikke vært høyt prioritert i Norge før det ble tatt inn i handlingsplanen til Regjeringen.

(<http://www.regjeringen.no/nb/dep/md/dok/hoeringer/hoeringsdok/2007/horing---utkast-til-rikspolitiskeretnin/-2/rikspolitiske-retningslinjer-for-univers.html?id=496213>) (15.08.2013)

³ Regjeringen. Handlingsplan for universell utforming. (internett) Tilgjengelig fra:

(<https://www.regjeringen.no/nb/aktuelt/ny-handlingsplan-for-universell-utformin/id562565/>)29.04.2015

1.4 Universell utforming i praksis

For at Norge skal være universelt utformet innen 2025 er den praktiske gjennomføringen like viktig som hvordan man har lagt opp fremdriften i den teoretiske delen. Jeg har i min oppgave valgt Ensjø som case. Ensjø er en bydel som har siden starten av 2000-tallet vært under transformasjon fra bilby til boligby. Jeg ønsker å se hvordan universell utforming blir ivaretatt og om man blir styrt av Regjeringens visjon.

1.5 Problemstilling

Regjeringen har kommet med visjonen Norge universelt utformet 2025 som er den største satsningen innenfor universell utforming i Norge. Det er en ambisiøs visjon som forutsetter inngående kompetanse på fagområdet i hele den offentlige forvaltningen fra Regjering til kommunene, samt i den private byggenæringen. På bakgrunn av dette har jeg utledet følgende problemstillinger, som jeg ønsker å belyse og drøfte i oppgaven:

1. Hvordan er den praktiske gjennomføringen av handlingsplanen for universell utforming organisert?

Regjeringen har satt seg en visjon om at Norge skal være universelt utformet innen 2025. For at man skal kunne nå et så ambisiøst mål innebærer dette at mange aktører må samhandle og jobbe mot en felles målsetting. Hvordan er denne samhandlingen tenkt organisert for å kunne gjennomføre visjonen?

2. Hvordan gjenspeiles Regjeringens visjon i lover og forskrifter?

For at Regjeringen skal kunne nå målsettingen om et universelt utformet Norge innen 2025 må de ta i bruk flere verktøy. Hvilke verktøy eller lover og forskrifter har kommet som en følge av Regjeringens visjon?

3. Hvordan har byomformingene på Ensjø ivaretatt universell utforming?

Har Regjeringens visjon påvirket prosessen rundt byomforming på Ensjø?

Påvirker Regjeringens visjon de offentlig og private utbyggerne på Ensjø? Hvilken betydning har de nye lovene, standardene, forskriftene og retningslinjene for planleggings- og utbyggingsprosessene på Ensjø?

1.6 Relevans

Samhandling mellom planfelt og planlegging er en viktig del for at man skal kunne skape et inkluderende samfunn for fremtiden.

Etter at Regjeringen la frem handlingsplanen om et universelt utformet Norge har det blitt flere ringvirkninger som er med på å belyse temaet og sette et økt fokus på utviklingen mot visjonens mål. Relevansen er de prosessene som pågår nå, og de ulike aktører som gir forskjellige tilbakemeldinger ut ifra et bilde som har blitt dannet. Universell utforming er fortsatt i en modningsprosess i Norge, så god informasjon og kunne legge til rette for at alle skal kunne få lett tilgjengelig informasjon og belyse viktigheten av planlegging for universell utforming på en riktig måte.

1.7 Tematisk avgrensning

Hovedoppgaven har blitt utarbeidet over et semester ved Norges miljø- og biovitenskapelige universitet. For å drøfte og belyse problemstillingen har jeg valgt Ensjø som casestudie hvor universell utforming har vært et av fire fokusområder for utviklingen. I den praktiske delen går jeg inn på universell utforming, målsettingen med et tilrettelagt samfunn, og styringssystemet i Norge. Jeg ønsker å se hvordan Regjeringens visjon er med på å forme utviklingen av prosjekter og hvilke verktøy som blir benyttet mot 2025.

Kapittel 2: Metode

2.1 Metode

Utgangspunktet med oppgaven var å komme frem til et tema som var av interesse før jeg gikk i retning av å utforme en problemstilling. Med en konkretisering av problemstillingene ledet det til et videre arbeid av forberedelser og innhenting av den aktuelle informasjonen som var nødvendig for å kunne besvare problemstillingen. I arbeidet med oppgaven har jeg hovedsakelig benyttet meg av litteraturstudier. I tillegg til dette har jeg avholdt fire intervjuer og utvekslet en del mail til personer tilknyttet Ensjø.

For å tilegne meg kunnskap om hvilke verktøy og hjelpemidler som har blitt tatt i bruk for å gå i retning av Regjeringens visjon har jeg benyttet litteraturstudier og intervjuer.

Det er også benyttet søk på internett for å finne aktuelle saker i media og på aktørenes sider som omhandlet det aktuelle caset. Dette har vært nyttig for å finne den informasjonen jeg trengte for å belyse problemstillingen.

2.2 Kvalitativ metode

Jeg har benyttet meg av kvalitative metoder i min oppgave. Ved bruk av kvalitative metoder er opplegget fleksibelt, og det er ikke vanlig å låse seg fast i en bestemt datainnsamlingsmetode på forhånd. Analyse og datainnsamling foregår ofte samtidig, og skillet mellom innsamling av data og dataanalyse er mindre markert i kvalitative enn i kvantitative metoder.

2.3 Kildesøk

Styringsystemer er ikke nytt i Norge, men hvordan det er med på å styre Norge i retning av Regjeringens visjon finnes det svært begrenset litteratur på. Jeg har brukt den litteraturen som har vært tilgjengelig og relevant for oppgaven, men det meste som jeg har funnet er gjennom artikler, planer, programmer og lovverk på internett.

2.4 Metodevalg

Jeg har brukt en triangulerings metode for å komme frem til opplysninger og informasjon jeg trengte i oppgaven. Triangulering er betegnelsen hvor man bruker to eller flere forskjellige metoder for å samle inn data. Det kan for eksempel gjøres ved at man anvender intervjuer, observasjoner, åpne spørsmål, lukkede spørsmål eller ser på en annen forskningsanalyse

innen samme saksområde⁴. Jeg har brukt intervjuer, befarings på Ensjø og dokumentstudier for å kunne besvare oppgaven.

Etter å ha lest meg opp på prosjektet Ensjøbyen fant jeg ut at dette var en godt case med tanke på at universell utforming er et av fokusområdene for utviklingen. Jeg har hatt kontakt med to informanter innenfor det private og offentlige tilknyttet Ensjø, hvor informanten innenfor det private er både er utbygger og grunneier, og utført to intervjuer som har dreid seg om universell utforming generelt. Gjennom informantene har jeg fått et godt grunnlag for gjennomføringen og utviklingen av Ensjø som har blitt benyttet i oppgaven. Jeg har foretatt meg tre befaringer på Ensjø hvor jeg har fått sett en del av de påbegynte prosjektene og noe av det som er ferdigstilt.

Gjennom de fire intervjuene som har blitt gjort er tre av dem ustrukturerte intervjuer. Dette ble gjort på en tidlig fase for å få informasjon generelt på universell utforming og prosjektet på Ensjø. Jeg foretok meg ett intervju med guide når problemstilling var endelig og jeg hadde spesifikke spørsmål tilknyttet prosjektet.

2.5 Intervju

Jeg har foretatt totalt fire intervjuer hvor to av dem rettet seg direkte på universell utforming i Norge, mens de to siste var med aktører fra Ensjøbyen. Jeg har intervjuet en fra det offentlige og en fra den private siden av utviklingen på Ensjø. Det har vært kontakt med en representant fra barne-, Likestillings- og inkluderingsdepartementet for å snakke om gjennomføringen av Regjeringens visjon og hensikt med et universelt utformet samfunn. Tidlig i prosessen kontaktet jeg Uloba som jobber for at personer med assistansebehov skal kunne få leve et fritt og selvstendig liv⁵. Intervjuet gikk på folks rettigheter og hvordan personer med en funksjonshemming fungerer i samfunnet.

Hver av de enkelte partene har blitt opplyst om oppgavens innhold, og man har fått en god samtale med utgangspunkt i universell utforming og casestudiet. Intervjuene har vært en viktig del for å kunne komme frem til svar på oppgaven. Gjennom intervjuene har det dukket opp informasjon som ellers hadde vært vanskelig å finne.

---

⁴Metodeguide. Triangulering. (Internett) Tilgjengelig fra: (<http://metodeguide.au.dk/metodeguiden-i-religion/generelle-metodiske-overvejelser-og-problemstillinger/triangulering/>) 30.04.2015

⁵ Uloba. (Internett) Tilgjengelig fra: (<http://www.uloba.no/Om%20oss/Sider/default.aspx>) 30.04.2015

DEL II UNIVERSELL UTFORMING OG PLANLEGGING

Kapittel 3 Universell utforming

3.1 Universell utforming

Universell utforming er et tema og begrep som har blitt viktigere innenfor planlegging med årene, men det var ikke før i 1997 at det først ble benyttet som et innarbeidet begrep i Norge. Det er inkludert som en overordnet samfunnsstrategi med stor utbredelse og anvendelse både innenfor politiske dokumenter, regelverk og faglige retningslinjer som skal være med på å sikre universell utforming av bygninger, uteområder og rettigheter til folk for å skape et inkluderende samfunn. Universell utforming er en strategi som gir grunnlag for å kunne konkretisere kvaliteter i produkter og omgivelser slik at de skal kunne brukes på en likestilt måte.

Med universell utforming menes tilrettelegging for et inkluderende og barrierefritt samfunn, og det er ikke en tilrettelegging for kun personer med synlig funksjonsnedsettelse. Det skal være løsninger for folk uavhengig av førlighet, kjønn eller alder til å kunne ferdes og bruke de fysiske rom på et fritt plan.

Begrepet er ennå ikke helt allment kjent, men det begynner å bli innarbeidet i det norske samfunnet gjennom ulike tiltak. Gjennom tiden har det kommet flere organisasjoner og forbund som fremmer funksjonshemmedes rettigheter og jobber for å belyse utfordringene og viktigheten med ett tilrettelagt samfunn.

Universell utforming er et begrep som blir mer integrert innenfor en samfunnsmessig bruk og tydeliggjøres gjennom handlingsplaner og lovreguleringer.

Den 25.juni 2009 kom Regjeringen med den nasjonale visjonen om at Norge skal være universelt utformet innen 2025. Visjonen er ambisiøs, men gjennomførbar med en riktig gjennomføringsplan og verktøy. Regjeringen utarbeidet en handlingsplan for universell utforming og økt tilgjengelighet 2009-2013. Planen er en veileder mot 2025 hvor ansvarsområdene har blitt fordelt til det aktuelle departementet som er best kvalifisert på problemområdet.

Det jobbes kontinuerlig med å utbedre og forsterke tiltakene i handlingsplanen for å kunne tilrettelegge for en plan med klare rammer og retningslinjer som skal styre aktørene i riktig retning av visjonen.

3.2 Et inkluderende samfunn

Hovedmålet med visjonen om et universelt utformet Norge handler om å skape et samfunn hvor alle kan være inkludert. Det er poengtert at sammenbindingen mellom universell utforming og funksjonshemmede river det førstnevnte begrepet ut av betydningen "for alle" og over til å bety noe som er spesielt for personer med nedsatt funksjonsevne. I Norge har dette gitt argumenter til de som er negative til de lovfestede kravene om universell utforming.

Universell utforming er et komplekst felt som griper inn på mange nivåer, og det er ikke lett for folk å holde seg oppdatert på hva som er Regjeringens strategi og hvilke endringer som vil komme i prosessen mot målet i 2025. Det er ikke bare de opplagte løsningene som rampe, gelender og skilting som er viktig for at et samfunn skal kunne betegnes som universelt utformet, men man må ta høyde for alle handikap i hele samfunnet.

Politikk er med på å sette rammer, krav og føringer til hvilke retningslinjer som skal følges. Kompetansen som fagpersoner sitter inne med er viktig for å kunne utforme en riktig politikk. Hvis man kommer med en løsning på et problem som ikke fungerer optimalt etter hva man hadde ønsket, må denne gjennom en ny behandling for å komme opp med en annen løsning som kan gi et ønsket resultat. Det gir en samordning hvor man ser på ulemper og fordeler ved de enkelte problemene. Det kan være løsninger som virker riktig i teorien, men gir ikke det samme utslaget i praksis.

Universell utforming er nedfelt i formålsparagrafen i plan- og bygningsloven, og det heter i § 1-1 fjerde ledd at *Prinsippet om universell utforming skal ivaretas i planleggingen og kravene til det enkelte byggetiltak*⁶. Dette vil si at likeverdige muligheter til samfunnsdeltakelse skal fremmes gjennom plan- og bygningslovens system og bestemmelser. Det gir de regionale og lokale myndigheter muligheter for å omsette overordnede visjoner for samfunnsutvikling og demokrati med faste mål for en utforming av rammene rundt menneskers liv, dvs. forhold

---

⁶ Lovdata.no. Plan- og bygningsloven. Tilgjengelig fra: http://lovdata.no/dokument/NL/lov/2008-06-27-71?q=pbl* (27.11.2013)

som angår bolig, utdanning, arbeid, fritid, transport, tilgjengelighet, materialer, terrengutforming og arealbruk vil bli strengere⁷.

3.3 Opprinnelse og hensikt med Regjeringen sin handlingsplan

Regjeringens handlingsplan for universell utforming og økt tilgjengelighet 2009-2013 er bygget på den politiske visjonen om at Norge skal være universelt utformet innen 2025. Arbeidet med planen er en videreføring av satsningen på universell utforming fra tidligere handlingsplan av 2004, som har vært politisk forankret i Statssekretærutvalget for den samlede politikken for funksjonshemmede. Intensjonen med planen var at man ved å legge universell utforming til grunn for samfunnsutviklingen, skulle få bedre og mer likestilte omgivelser for personer med nedsatt funksjonsevne. Et viktig argument da handlingsplanen ble formet var at satsingen på universell utforming skulle bidra til samfunnskvaliteter for alle i Norge, og ikke bare en spesiell gruppe mennesker.

Et av de overordnede målene for planen er å støtte opp under nasjonal lovgivning som omhandler universell utforming, herunder diskriminerings- og tilgjengelighetsloven. Bruk av rettslige virkemidler inngår som en viktig del av den samlede strategien for å fremme universell utforming. De senere årene er flere lover og forskrifter blitt endret eller nye har kommet for å sikre universell utforming og økt tilgjengelighet. Handlingsplanen har støttet opp under implementeringen av disse. Gjennom bruk av statlig markedsrett, bl.a. innkjøpspolitikk, forvaltningsrett, som lover og forskrifter og bevilgningsrett, som stimuleringsmidler, har alle vært en del av planen. Hensikten er å kunne påvirke til konkrete leveranser, men også praksis ved å stille krav og legge føringer om universell utforming der det er relevant. Utvikling av standarder for universell utforming har vært viktig for å konkretisere hva universell utforming betyr innen ulike områder. Planen har også hatt forsknings- og utviklingsprosjekter, som har gitt bedre samfunnsøkonomisk innsikt om nytten av universell utforming.⁸

---

⁷Regjeringen.no. Temaveileder. Tilgjengelig fra:

<http://www.regjeringen.no/nb/dep/md/dok/veiledninger/2009/temaveileder-universell-utforming-og-pla.html?id=557913> 14 (18.10.2013)

⁸Bufdir. Handlingsplan. (Internett) Tilgjengelig fra:

(<http://www.bufdir.no/PageFiles/9649/Sluttrappot%20Regjeringens%20handlingsplan%20for%20universell%20utforming%20og%20C3%B8kt%20tilgjengelighet%202009-2013.pdf>) 01.05.2015

3.4 Handlingsplanen- Norge universelt utformet 2025

Regjeringens handlingsplan for universell utforming og økt tilrettelegging 2009-2013 ble utarbeidet for å legge opp en trinnvis gjennomføring av prosessen om et universelt utformet Norge innen 2025. Handlingsplanen har en varighet på fem år med årlig rullering for å kunne spisse og endre på eventuelle målsettinger. Handlingsplanen tar for seg ulike tiltak med ansvarsområder fordelt mellom departementene. Det var totalt 16 hovedtiltak som har blitt fordelt på departementene i handlingsplanen 2009-2013. Her har de sine ansvarsområder med en tid for gjennomføring. I figur 1 er en oversikt over departementene, deres ansvarsområde og når gjennomføringen skal være utført.

Tiltak	Ansvarlig	Gjennomføring
Universell utforming i nye bygninger, anlegg og uteområder	Kommunal- og regionaldepartementet	Fra 2010
Oppgradering av eksisterende bygninger, anlegg og uteområder	Kommunal- og regionaldepartementet	Fra 2010
Informasjonsprogrammet universell utforming i byggsektoren	Kommunal- og regionaldepartementet	Fra 2009
Etatsvise handlingsplaner for universell utforming i Statens bygningstekniske etat og Husbanken	Kommunal- og regionaldepartementet	Fra 2009
Standarder og veiledere for idrettsanlegg og anlegg for fysisk aktivitet	Kultur- og kirkedepartementet	Fra 2009
Rentekompensasjonsordning for istandsetting av kirker	Kultur- og kirkedepartementet	Fra 2009
Universell utforming av skolebygninger	Kunnskapsdepartementet	Fra 2009
Universell utforming av utenriksstasjonene	Utenriksdepartementet/Statsbygg	Fra 2009
Universell utforming av forsvarets bygninger	Forsvarsdepartementet	Fra 2009
Universell utforming av fengsler og rettsbygninger	Justisdepartementet	Fra 2009
Universell utforming av bygninger i helsetjenesten og sosialtjenesten	Helse- og omsorgsdepartementet og Arbeids- og inkluderingsdepartementet	Fra 2010
Universell utforming av nye statlige formålsbygg	De utbyggingsansvarlige departementene og Fornyings- og administrasjonsdepartementet	Fra 2009
Universell utforming av eksisterende bygg som forvaltes av Statsbygg	Fornyings- og administrasjonsdepartementet	Videreføring av tiltak fra 2005
Universell utforming av bygg som leies av statlige virksomheter	Alle departementer	Fra 2009
Kulturminner og universell utforming	Miljøverndepartementet	Fra 2009
Krisesentre, voldtekssentre og incestsentre	Barne-, likestillings- og inkluderingsdepartementet	Løpende

Figur 1: Handlingsplanens ansvarsområder⁹

Handlingsplanen hadde opprinnelig 46 tiltak i 2009, men i 2013 var det mer enn 200 tiltak. Noen har vært tidsavgrensede mens andre har blitt tatt etter hvert som de kommer. Det har vært tiltak med få eller mange aktører involvert, i enkeltsektorer og på tvers av sektorer. Noen tiltak har vært enkeltprosjekter, mens andre har vært større programmer¹⁰.

På noen områder, som innenfor IKT, er det lovfestede krav til når universell utforming skal være gjennomført. På andre områder fastsettes tidsfrister når regelverk for universell utforming iverksettes. Det er et viktig prinsipp i regjeringens strategi at hovedløsningen i alle nyanskaffelser, nye bygninger og anlegg rettet mot allmennheten skal være universelt utformet, og at planer skal baseres på disse prinsippene. Dette sikres blant annet gjennom lovverk og retningslinjer med en effektiv oppfølging av disse¹¹.

Det er fire prioriterte fokusområder i handlingsplanen som går under bygg /anlegg, uteområder /planlegging, transport og IKT. Innenfor uteområder skal universell utforming inngå som et overordnet arbeidsmål i Miljøverndepartementets virksomhet og skal innarbeides i planpolitiske føringer.

Målet med bygg og anlegg er å øke antallet universelt utformede boliger og bygg. Plan- og bygningsloven og TEK 10 er det viktigste verktøyet som blir brukt for å kunne tilrettelegge for riktig utforming mot Regjeringens visjon.

Transportsystemet skal få et høyere fokus på universell utforming og legge til rette for at alle skal kunne benytte seg av det.

Tidsfastsatte mål

- Det kan med hjemmel i plan- og bygningsloven fastsettes forskrifter for oppgradering av kategorier av bygg, anlegg og uteområder rettet mot allmennheten innen gitte tidsfrister.

---

⁹ Regjeringen. Norge universelt utformet. (Internett) Tilgjengelig fra: (<https://www.regjeringen.no/globalassets/upload/bld/planer/2009/norge-universelt-utformet-2025-web-endig.pdf>) 12.05.2015

¹⁰ Bufdir. Tilgjengelighet. (Internett) Tilgjengelig fra: (<http://www.bufdir.no/PageFiles/9649/Sluttrappot%20Regjeringens%20handlingsplan%20for%20universell%20utforming%20og%20%C3%B8kt%20tilgjengelighet%202009-2013.pdf>) 01.05.2015

¹¹ Regjeringen. Universell utforming. (Internett) Tilgjengelig fra: (<https://www.regjeringen.no/globalassets/upload/bld/planer/2009/norge-universelt-utformet-2025-web-endig.pdf>) 01.05.2015

- Eksisterende bygg som forvaltes av Statsbygg oppgraderes suksessivt i henhold til Statsbyggs handlingsplan. Tiltaket pågår til kravene om universell utforming er innfridd i tråd med visjonen, dvs. innen utgangen av 2025.
- Relevante underliggende statlige etater skal utarbeide handlingsplaner for universell utforming innen 2011.
- Alle kommuner bør ha vedtatt kommuneplan med retningslinjer for universell utforming innen 2015.
- Universell utforming bør være et integrert prinsipp i alle regionale planer innen 2015.
- Alle fylker og 25 % av kommunene bør delta aktivt i nasjonalt utviklingsprosjekt med kommune og fylkesrettet satsing innen 2014.
- På riksvegnettet vil nærmere 100 knutepunkt og om lag 2000 av totalt 6500 holdeplasser bli oppgraderte til ønsket standard innen 2019.
- For Jernbanen vil det bli prioritert å oppnå tilgjengelighet på svært mange stasjoner og universell utforming av de mest trafikktonge knutepunktene. Vegvesen og Jernbaneverket skal i dialog med brukerorganisasjonene utarbeide konkrete handlingsplaner som fastsetter hvilke for holdeplasser og stasjoner som skal prioriteres og hvilke for tiltak som skal gjennomføres.
- All ny IKT rettet mot allmennheten skal være universelt utformet fra 2011.
- All eksisterende IKT rettet mot allmennheten skal være universelt utformet fra 2021.

Norge har et internasjonalt samarbeid som skal være med på å følge opp anbefalinger og forpliktelser gjennom universell utforming som kommer.

I 2014 satt planavdelingen i gang prosjektet Fylkes- og kommunerettet arbeid med universell utforming i påvente av arbeidet med ny nasjonal handlingsplan¹².

Det er et mål om å få ut den nye planen før sommeren 2015.

---

¹²Regjeringen.no. Handlingsplan. Tilgjengelig fra: <http://www.regjeringen.no/nb/dep/kmd/tema/plan--og-bygningsloven/plan/universell-utforming-i-planlegging.html?id=621728> (18.11.2014)

3.5 Bygninger til bruk for allmennheten

Byggteknisk forskrift av 2010 (TEK 10) er den siste utgaven av byggteknisk forskrift, og er en videre utarbeidelse av den tidligere versjonen som har innarbeidet de nye styringsdokumentene, og følger opp lovverket som den nye plan- og bygningsloven (2008) og folkehelsesloven. TEK 10 har man fått et høyere krav, og en klarere føring på hvordan utforming av bygg skal være i henhold til forskriften. Det er lagt større og mer detaljert fokus på bygninger enn det man hadde under den tidligere byggteknisk forskrift av 2007 (TEK 7). Det er ikke bare de offentlige bygningene som faller under TEK 10, men alt innenfor nybygg skal følge TEK 10 og en viss ramme for universell utforming. Slik dagens situasjon er kan man lett se at det ikke er tilrettelagt for "alle" i samfunnet. Med en god politikktutforming og riktig kompetanse innenfor feltet bidrar man med å jobbe i riktig retning av å kunne løse dagens utfordringer, og vil med dette komme nærmere Regjeringens visjon.

Alle byggverk må oppfylle byggeforskriftenes funksjonskrav til brukbarhet for både boliger og uteområder. Brukbarhet og tilgjengelighet til bygg er avgjørende for å sikre funksjonshemmede sin mulighet til deltagelse i samfunnet. Dette berører de grunnleggende verdier som likestilling og demokratiske rettigheter, og har en avgjørende betydning for utdanning, arbeid og et sosialt liv.

Befolkningssammensetningen i Norge vil endre seg. Antall pensjonister vil øke betydelig de nærmeste årene. Da vil et tilrettelagt samfunn gi en bedre tilgjengelighet i de fysiske omgivelsene, og man vil kunne fungere mer selvstendig i egen bolig. Tilgjengelighets- og brukbarhetsnivåene til nye bygg bør derfor også etterstrebes i eksisterende bygg.

Funksjonskravene i byggeforskriftene gir et stort spillerom til å etablere løsninger som gir universell utforming, slik at enkeltgrupper ikke blir ekskludert fra samfunnslivet. Hensikten med Regjeringens veileder er å skape en større forståelse for nødvendigheten av og legge brukbarhet til grunn for å skape trygge og velfungerende byggverk som en naturlig del av helheten.¹³

---

¹³ Regjeringen.no Byggverk. Tilgjengelig fra:
<http://www.regjeringen.no/upload/KKD/Kultur/043UniversellUtf.pdf> (06.05.2014)

3.6 Uteområder

Fram til 1. januar 2014 forvaltet Miljøverndepartementet plandelen i plan- og bygningsloven. Etter denne datoen ble planavdelingen overført til det nye kommunal- og moderniseringsdepartementet, som da samlet planlegging og utbygging under sin forvaltning¹⁴. Loven forutsetter at bestemmelser som legges til grunn ved utforming av bygg og uteområder skal fastsettes lokalt gjennom den kommunale arealplanleggingen. For at det skal være et universelt utformet samfunn er det helt vesentlig med tilrettelagte uteområder. Dette er en sosial arena hvor folk med funksjonsnedsettelse kan oppnå mestringsfølelse og være en del av samfunnet.

I tillegg spiller interesseorganisasjonene for bevegelses, orienterings og miljøhemmede en viktig rolle i å informere om hvilke behov som må tilfredsstilles for å oppnå lik mulighet for alle. De en kompetanse om de ulike behov som er unik, og som kan være til god støtte i utforming av bygninger og uteområder.

Kunnskap om tekniske hjelpemidler for funksjonshemmede vil ha verdi for de som planlegger og prosjekterer, slik at dette kan legges til grunn ved dimensjonering og utforming av bygninger og uteområder.¹⁵

3.7 Konsekvenser for Regjeringens visjon

Med et økt fokus på universell utforming og tilrettelegging for "alle" medfører dette et økt behov for arealer, økonomi og planlegging. Det økonomiske spørsmålet er veldig sentralt for både utbygger og kjøper. Man kan fort se at det vinkles i den retningen når spørsmålet om universell utforming kommer på banen. Det kan virke som pris er det som opptar folk aller mest. Med en god planlegging og politikktutforming som går over flere år vil kostnadene bli redusert. Mye av de ekstra kostnadene som vil bli pålagt for endringer av konstruksjon og innredning vil synke når utbyggere, håndverkere og andre innenfor prosessen har fått det mer under huden og det har blitt en standard. En økt kostnad ved nybygg kommer som en konsekvens av at det er flere utbyggere som bruker ferdige byggmoduler som ikke er i tråd med TEK 10.

---

¹⁴ Regjeringen.no kommunal- og moderniseringsdepartementet. Tilgjengelig fra: <http://www.regjeringen.no/nb/dep/kmd/tema/plan--og-bygningsloven/plan.html?id=1317> (14.11.2014)

¹⁵ Regjeringen.no uteområder. Tilgjengelig fra: <http://www.regjeringen.no/upload/KKD/Kultur/043UniversellUtf.pdf> (06.05.2014)

Som en følge av visjonen Norge universell utformet innen 2025, har det blitt utviklet nye lover, retningslinjer og forskrifter som skal være med på å styre Norge i riktig retning for et fysisk tilrettelagt samfunn for brukere med ulik grad av førlighet. Innenfor planleggingsprosessen vil det være en del forandringer, og flere nye aspekter som må være påtenkt og følges etter at TEK 10 kom. Under den nye byggteknisk forskrift har det blitt vektlagt mer innenfor tilgjengelighet, materialvalg og satt visse standarder på hvordan det skal gjøres for at det er i tråd med TEK 10. Med et strengere krav til utbygger, vil dette medføre en dominoeffekt som fortsetter til både utbygger, planlegger og privatperson. For kjøper vil det merkes økonomisk, men for utbygger blir det flere moment som må gjennomtenkes før man begir seg ut på nye prosjekter. For at det skal være i tråd med retningslinjene for utvikling skal man følge TEK 10, norsk standard og lovverket som krever et økt arealbehov. Behovet for et større areal per boenhet kommer som følge av minstekravene til universell utforming som kreves. Det skal være mulig å kunne manøvrere en rullestol i alle rom. Det er ikke snakk om mange kvm per boenhet, men det utgjør til sammen et areal som bidrar til færre enheter enn man kunne fått før TEK 10.

I Norge har man et styringssystem som legger opp til stor grad av markedsdrevet utvikling. Et slikt system gjør seg nødvendigvis avhengig av regelverk når man skal oppnå kollektive målsetninger, det er et system som gjør seg avhengig av regler som skal følges og er med på utviklingen av universell utforming. Man har fått universell utforming inn i lovverket og det jobbes med å kunne bedre rettighetene for et inkluderende samfunn. I det følgende kapittel kommer det en vurdering av hvordan styringssystemet i Norge er med på å påvirke utviklingen mot Regjeringens visjon.

Kapittel 4 Styringsystemet i Norge

Politikken for universell utforming berører en rekke sektorer. Selv om politikken blir utformet på et nasjonalt nivå skjer gjennomføringen i stor utstrekning i kommunene. Kommunene er selvstendige forvaltningsnivåer som ikke kan bli instruert av Regjeringen med mindre det er forankret i lovverket. Kommunesektoren er i hovedsak rammefinansiert, og prinsippet om rammefinansiering sikrer at kommunene får et helhetlig ansvar for sentrale tjenester til kommunens innbyggere. En Rammefinansiering knyttet til universell utforming er med på å muliggjøre at utfordringene ved de ulike områder ses i sammenheng, og at det blir utformet et tjenestetilbud som er tilpasset innbyggernes behov.

Visjonen til Regjeringen om et universelt utformet samfunn er et mål som går til alle kommunene i hele Norge. Man har totalt 428 kommuner som alle har sine utfordringer tilknyttet universell utforming. Flere kommuner har en lav økonomi hvor andre tiltak settes høyere prioritert enn universell utforming. Hvis kommunene får rammefinansiering og øremerkede midler tilknyttet universell utforming vil man være bundet til å bruke midlene på universell utforming, og det er helt avgjørende for at alle kommuner skal kunne planlegge for et inkluderende samfunn.

4.1.1 Statlige føringer

Regjeringen disponerer en rekke verktøy for å kunne få gjennomført en ønsket statlig politikk i Norge. Politikken for personer med utviklingshemming gjennomføres både ved bruk av økonomiske, juridiske og pedagogiske styringsmidler, rapportering og tilsyn. Hvilke styringsmiddel som blir bruk avhenger av hva som skal gjøres og hvilken problemstilling som skal løses.

I tillegg til sektorbaserte tiltak sikrer Regjeringen en gjennomføring av politikken for mennesker med nedsatt funksjonsevne gjennom generelle, sektoroverskridende tiltak. I 2010 etablerte Barne-, likestillings- og inkluderingsdepartementet informasjons- og utviklingsprogrammet om politikken for mennesker med utviklingshemming i samarbeid med andre berørte departementer. Hensikten med programmet er å skape en bevissthet om politikken for personer med en utviklingshemming, kunne formidle kunnskap, bidra til en

systematisk innsamling av data på området, bidra til utviklingsarbeid og formidle og synliggjøre pågående arbeid knyttet til personer med utviklingshemming¹⁶.

4.1.2 Utbyggerstyrt utvikling

Utbyggerstyrt utvikling handler om at det er utbyggere selv som planlegger og driver utviklingen som en privat aktør. Det har blitt mer vanlig med tiden at de private aktørene tar på seg større prosjekter. Denne utviklingen må skje i tråd med lovverk, forskrifter, standarder og retningslinjer for området. Det er med på å styre utviklingen i ønsket retning.

Kommuneplanens arealdel er det sterkeste styringsredskapet for det offentlige innenfor byutvikling til å være indirekte med på prosjekter. I arealdelen fastsettes strategier for den framtidige arealbruken og konkrete arealer legges ut til utbyggingsområder, grøntområder osv. I tillegg har kommunen muligheter til å komme med krav gjennom planbestemmelser på spesielle tiltak som må følges.

4.1.3 Juridifisering som prosess i samfunnet

Juridifisering kan også betegnes som rettsliggjøring. Begrepet omhandler hvordan styring i økende grad baserer seg på lovverk og det juridiske rammeverket. Lovverket er en av de viktigste hjelpemiddelene for å beskytte befolkningen, og legge klare rammer for hva som tillates i samfunnet. Innenfor planlegging og tilrettelegging har juridiske virkemidler vært økende og er med på å gi et strengere krav til utvikling.

Norge har ikke hatt mange lover eller forskrifter som ivaretar universell utforming og funksjonshemmedes rett til samfunnsdeltakelse. I kjølvannet av Regjeringens visjon har man fått en forvaltningsutvikling som følger nye utfordringer i statsstyringen, og nye omstillingstemaer blir aktualisert. Utviklingstrekk som fristilling, avmonopolisering og økt bruk av markedet som styringssystem, kan være et uttrykk for reduserte behov eller muligheter for overordnet politisk detaljstyring og et mer fokus på resultater. Samtidig blir statens styringsbehov tydeligere på andre/nye områder, og nye styringsvirkemidler tas i bruk. Økt bruk av juridisk baserte virkemidler i forvaltningen (juridifisering), fører til at grenseoppgangen mellom jus og politikk blir annerledes enn før. Dette er med på å styrke utviklingen og løfte universell utforming mot et inkluderende samfunn.

---

¹⁶Regjeringen.no Styringssystemet. (Internett) Tilgjengelig fra: <http://www.regjeringen.no/nb/dep/bld/dok/regpubl/stmeld/2012-2013/meld-st-45-2012--2013/4.html?id=731271> (30.11.2013)

Juridifisering kan skilles mellom fem former: konstitutiv juridifisering, juridifisering som lovenes ekspansjon og differensiering, juridifisering som økt konflikt- og problemløsning med henvisning til lov, juridifisering som økt domstolsmakt og endelig juridifisering som rettslig "framing" eller "innramming" (*relatert til rammestyring, i finansiell og regulativ forstand*)¹⁷. Det styrkes gjennom lover og forskrifter for å kunne nå den ønskede politikken og målet i utviklingen. Med klare retningslinjer og rammer for en stabil og sikker utvikling bidrar det til en større trygghet for både utvikler og privatperson. Juridifisering i samfunnet er et viktigere verktøy som blir brukt for å legge et klart rammeverk og føringer på hvordan man ønsker en fremtidig utvikling i Norge. Lovverket formes etter dagens behov, og hvilke fremtidige utfordringer som kan komme. Et samfunn med økt lovgivning kan styre oss i retning av Regjeringens visjon og skape trygghet i samfunnet.

4.2.1 Utforming av forskrifter og standarder

Det er ikke noe nytt med lover, regler eller forskrifter i Norge, men de spiller en annen rolle i forhold til styring, jfr. liberalisering og juridifisering. Med tiden har det blitt opparbeidet et større og mer dekkende spekter som er med på å sikre utviklingen i en ønsket retning. Man jobber stadig med å dekke dagens behov, samt se fremover for å unngå at det skal oppstå uønskede problemer som kunne vært forutsett.

I januar 2010 kom norsk standard (NS) 11001: 2009 universell utforming av byggverk og tilliggende uteområder. Standarden tar for seg universell utforming av henholdsvis arbeidsbygg og publikumsbygg. Byggteknisk forskrift og Norsk standard er bare noe av det Norge har for å kunne styre, veilede og ivareta universell utforming i planleggingen og utførelsen. Muligheten for å skape et bedre og mer inkluderende samfunn øker dersom man er bevisst på utfordringene og bruker de retningslinjene som en mal.

Når det utarbeides en ny standard er det vanlig at man har en komité som er sammensatt av høyt kvalifiserte fagfolk. Standardene utarbeides først som et høringsutkast og vedtas deretter av Standard Norge. NS får gjerne høy prestisje og autoritet slik at de rettslig sett blir

---

¹⁷ Forskningsradet.no Likebehandling. (Internett) Tilgjengelig fra: http://www.forskningsradet.no/prognett-vfo/Artikkel/Skjonn_tillitt_og_likebehandling/1224698384137 (10.08.2013)

ansett som ”godkjente dokumenter”. NS er i utgangspunktet frivillig å bruke, men unntaket er når det henvises til standarder i lover og forskrifter, slik som ved offentlige anskaffelser¹⁸. Sentrale forskrifter vedtas som regel av et departement eller direktorat. Forskrifter er etter norsk rett et vedtak som gjelder rettigheter eller plikt til folk. Forskrifter fastsettes ofte med hjemmel i en lov, og er oftest gitt av Kongens i statsråd, et departement, et kommunestyre eller fylkestinget, alt avhenger av hva den aktuelle lovhomehlen bestemmer. Dette er med på å kunne ha egne forskrifter som skal ivareta samfunnet.

4.2.2 Kontrollfunksjoner

Konstitusjonelt kan kontroll regnes som Stortingets tredje hovedoppgave etter lovgivning og bevilgning. Stortinget har mulighet til å kunne kontrollere alle sidene av Regjeringen og forvaltningens arbeid¹⁹. Det rettslige rammeverket har hatt store endringer med tiden. Stortinget har gradvis bygget ut institusjoner og prosedyrer. Omfanget av den kontrollen som føres har variert sammen med den politiske utviklingen, og forholdet mellom Regjering og opposisjon. Det kommer nye kontrollfunksjoner som vil være med på å kunne styre landet i en ønsket retning. For en planlegger, utvikler og designer kan det være med på å sette et mer konkret rammeverk for hvordan det skal utføres.

Det er ikke nytt at kontrollfunksjoner er med på å styre hverdagen til folk flest, men for noen yrker kan et strammere regelverk og forskrifter være med på å forme yrket mot en mer lovstyrt og skriftlig utvikling. Uten kontrollfunksjoner ville det vært åpnet for friere tøyler som kunne hatt sine positive, men mange negative effekter. Det er viktig at man har et lovverk som ligger for tiden og er med på å sikre eksempelvis en utbygging og sikre folks rettigheter.

4.3 Endringer som får betydning for universell utforming

Nye regler som presiserer ansvarsfordelingen i byggesaken, reglene om uavhengig kontroll, dokumentasjon, kommunalt tilsyn og håndhevelsesreglene vil også ha en positiv betydning for gjennomføring av nye krav om universell utforming. Manglende oppfølging av kravene for universell utforming vil begrunne krav fra kommunen om å stanse arbeidet og rette på

---

¹⁸ Regjeringen.no Forskrifter. (Internett) Tilgjengelig fra:
<http://www.regjeringen.no/nb/dep/bld/dok/regpubl/stmeld/2012-2013/meld-st-45-2012--2013/4.html?id=731271> (30.11.2013)

¹⁹ Regjeringen.no Kontrollfunksjoner. (Internett) Tilgjengelig fra:
<http://www.regjeringen.no/nb/dep/ud/dok/nou-er/2012/nou-2012-2/12/7/1.html?id=669534> (29.09.2013)

forholdet. Dersom feilen har sin årsak i feil prosjektering eller utførelse, kan ansvarsretten til den ansvarlige trekkes tilbake. Ved forsettlige og uaktsomme feil og mangler kan kommunen utstede overtredelsesgebyr. Departementene vil også kunne vurdere å innføre krav om egenerklæring om at tiltaket oppfyller kravene til universell utforming, som en del av dokumentasjonskravene i forskrift om saksbehandling og kontroll²⁰.

Man ser at det er muligheter for å være med å påvirke en utvikling gjennom lover, forskrifter, retningslinjer og standarder, men det er ikke alltid at løsningen fungerer som først antatt. Med politikktutforming kan statlige sektormyndigheter være med på å forme samfunnet, men det tar ofte lang tid før man kan se det endelige resultatet av handlingen. I hovedsak handler dette om spenninger mellom marked, juridiske rammer, og standardisering som en mer eller mindre en ønsket konsekvens.

---

²⁰ Regjeringen.no universell utforming. (Internett) Tilgjengelig fra:

<http://www.regjeringen.no/nb/dep/krd/dok/regpubl/otprp/2007-2008/otprp-nr-45-2007-2008-/17.html?id=506446> (10.06.2013)

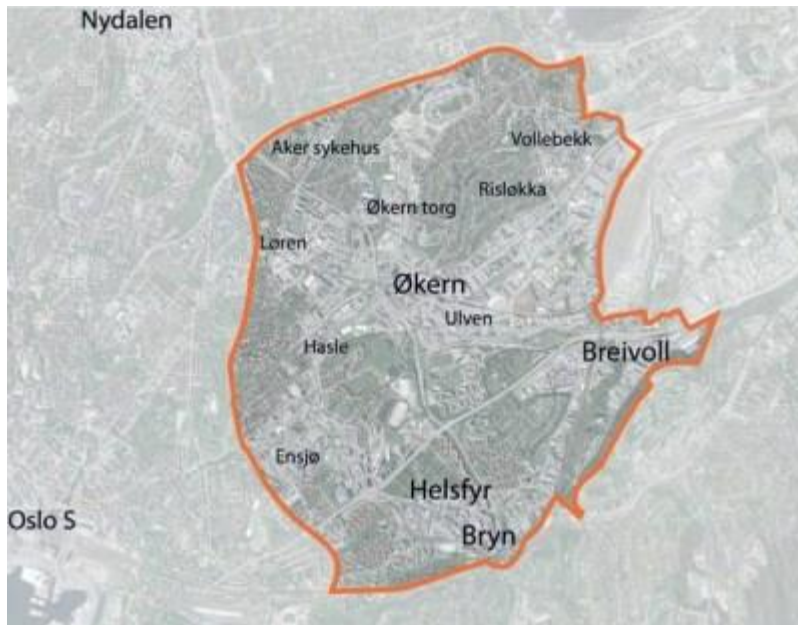
DEL III CASE ENSJØ

Kapittel 5 Lokalitet Ensjø

5.1.1 Opprinnelse for Ensjø/historie

Ensjø er et område i utkanten av Oslos bykjerne, i bydelen Helsfyr- Sinsen på østkanten av Oslo.

Skisse 1: østkanten av Oslo²¹

Det har vært flere store næringsbygg på Ensjø før bilindustrien tok over. Helt siden starten av 1800- tallet har Ensjø vært et viktig industriområde med teglverk og stålverk. I 1952 etablerte den første bilforhandleren seg. Med framveksten av privatbilisme i Norge ble Ensjø etter hvert Oslos viktigste område for service og distribusjon av bil.

Oslo har hatt en stor befolkningsvekst de siste årene. Fra 1995 og til i dag har man hatt en vekst fra ca. 480 tusen mennesker i 1995 til ca. 650 tusen i 2015²². Folketallet har økt med 34 % fra 1995 til i dag (2015). Som en konsekvens av denne befolkningsveksten har man fått et økt boligbehov og et høyere press på de arealene som ligger i tilknytning til indre by. Oslo kommune har lenge sett på Ensjø som et potensielt utviklingsområde. Det var ikke før i 2000 at bystyret vedtok at Ensjø skulle transformeres til et bolig- og næringsområde.

²¹ Etterstad. Ensjø. (Internett) Tilgjengelig fra: <http://www.etterstad.no/nyhet912.php> (01.05.2015)

²² SSB. Folketall. (Internett) Tilgjengelig fra: <https://www.ssb.no/statistikkbanken/selectvarval/saveselections.asp> (12.04.2015)

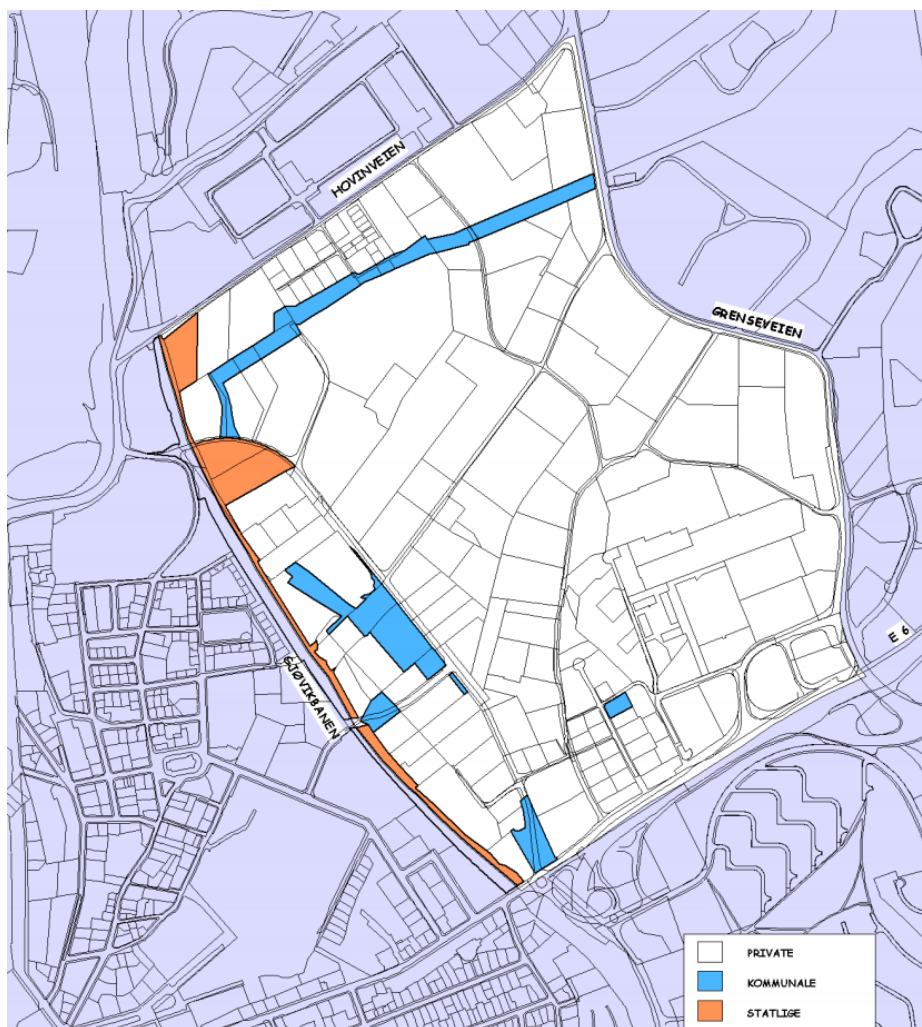
Helt siden kommunedelplanen for indre Oslo ble vedtatt i 2000, har Ensjø vært definert som et byutviklingsområde²³. Men det var ikke før i 2003 at planleggingen av Ensjø startet gjennom varsel om igangsetting av detaljregulering og forhandlinger om en utbyggingsavtale for det første prosjektet. Allerede året etter var planprogrammet fra bilby til boligby på plass, og man begynte å få private aktører med på utviklingen. I 2007 kom prinsipplanen for offentlige rom som hadde til hensikt å bevare den blå og grønne strukturen gjennom offentlig tilgjengelige parkdrag og gangforbindelser. Kvalitetsprogrammet kom i 2010 som er et samarbeid mellom det private og offentlige for å ivareta de fire fokusområdene for utviklingen: energi, universell utforming, materialbruk og felles uterom. Kvalitetsprogrammet, som er utbyggerens dokument er utviklet gjennom en felles prosess med fagseminarer, kurs og dialogmøter for å komme fram til et utvalg omforente kvalitetsmål og ble inngått i 2010. Dette programmet beskriver hvordan de private og offentlige aktørene kan samarbeide for å ivareta de fire fokusområdene for utviklingen av bydelen: energi, universell utforming, materialbruk og felles uterom.

1800-tallet	1875	1952	1968	2000	2003	2004	2007	2010	2025
Oppstart av teglproduksjon	Nitedals Tændstikfabrikk flytter til Ensjø	Første bilforhandler etablerte seg. KolbergMotor	Tiedemanns Tobakk Etabler seg på Ensjø	Bystyret vedtok at Ensjø skulle transformeres til bolig- og næringsområde	Planleggingen av Ensjø blir et faktum	Planprogram for Ensjø blir vedtatt	Prinsipplan for offentlig rom blir vedtatt	Kvalitetsprogrammet for Ensjø blir inngått	Ferdigstilling av Ensjø

Figur 2: Sentrale hendelser for utviklingen av Ensjø

Ensjøbyen har i dag et utviklingsområde på ca. 810 daa. Utviklingen skjer i et samspill mellom private grunneiere/utbyggere, bolig- og næringsprosjekter og Oslo kommune som er utbygger av den kommunale infrastrukturen. Tomte- og eierstrukturen er en viktig faktor i forhold til utviklingen på Ensjø. Man kan se i kart-illustrasjonen under at de private eierinteresser er dominerende. De offentlige eiendommene er få og ligger i hovedsak i tilknytning til offentlige kommunikasjonsårer og i randsonen inn mot disse.

²³ Oslo kommune. Planprogram (Internett) Tilgjengelig fra: <http://www.prosjekt-ensjobyen.oslo.kommune.no/planleggingsprogram/> (12.12.2014)

Skisse 2: Eiendomsforhold på Ensjø²⁴.

Utviklingen styres gjennom et planprogram som ble vedtatt av bystyret i 2004²⁵ hvor målet er ferdigstilling av Ensjøbyen i 2025.

Det er planlagt etableringer av 7000 nye boliger på Ensjø. I 2014 var 1500 boliger ferdigstilt og 350 under bygging²⁶. I første kvartal av 2015 hadde det blitt solgt 76 nye boliger. Det er en økning fra tidligere år.

²⁴ Oslo kommune. Planprogram. (Internett) Tilgjengelig fra: <https://www.oslo.kommune.no/getfile.php/Innhold/Politikk%20og%20administrasjon/Prosjekter/Planprogram%20for%20Ensj%C3%B8byen.pdf> 16.04.2015

²⁵ Norconsult.no. Gladengveien. (Internett) Tilgjengelig fra: <http://www.ellipsen.no/?aid=9147626> (23.07.2013)

²⁶ Osloby. Ensjøbyen. (Internett) Tilgjengelig fra: <http://www.osloby.no/Bilbyen-Ensjo-skal-bli-boligby-7763510.html> (23.11.2014)

Årstall	2003	2007	2008	2009	2011	2012	2013	2014	2025
Ant. boliger	98	269	332	497	578	760	911	1500	7000

Figur 3: Boligutviklingen på Ensjø fra 2003 til 2025

5.1.2 Planprogrammet

Planprogrammet for Ensjø ble vedtatt den 17.03.2004 av bystyret i Oslo. Formålet var å legge opp til en transformasjon av Ensjø med ett mål om 7000 nye boliger og et industriareal på ca.40.000m² tilegnet forretninger/næring og offentlig/allmenntilgjengelige formål. Innenfor det planlagte området er det avsatt plass til 150 forretninger, 42 grøntområder, 450 barnehageplasser, ny grunnskole og seks km med tur- og sykkelstier²⁷. Planprogrammet har gitt et tett samarbeid mellom det offentlige og private som setter klare retningslinjer for utviklingen på Ensjø. Man har hatt et samarbeid mellom etater, private og kommunen. Den veiledende prinsipplanen og planprogrammet har vært veldig viktig for den utviklingen man ser på Ensjø i dag.

Det har vært et samarbeid mellom etater, private og kommunen. Den veiledende prinsipplanen og planprogrammet har vært veldig viktig for den utviklingen man ser på Ensjø i dag. Gjennom å fastlegge hovedgrepene for bystrukturen og arealbruk, initiere positive utviklingsprosesser, samordne de kommunale interesser i felles rammer for fysisk utvikling av området og bidra til et samarbeid mellom de private interessene og Oslo kommune har man fått til en samordning som gir en helhetlig bydel.

I utarbeidelsen av planprogrammet for Ensjø ble det avholdt et informasjonsmøte og flere seminarer, der de berørte aktørene i området var delaktige. I seminarene ble det lagt opp til å diskutere målsetninger og problemstillinger i området, tiltakets fysiske rammer og konsepter og til slutt strategier og virkemidler. Målet med å avholde denne type seminarer var å etablere en felles forståelse, og felles målsetninger for hva som skulle til for å få en ønsket utvikling på Ensjø, og skape et godt forhandlingsklima der aktørene dro i samme retning.

²⁷ Ensjøbyen. (Internett) Tilgjengelig fra: <http://www.ensjobyen.no/bolig/bo-i-ensjobyen> (18.02.2013)

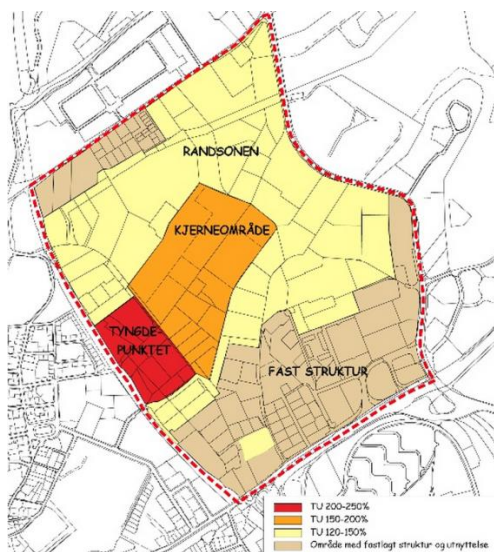

Planprogrammet er ikke forankret i Plan- og bygningslovens plantyper, men representerer en alternativ fremgangsmåte i forhold til en tradisjonell planlegging, både gjennom innholdet og prosessen. Det skal være med på å synliggjøre potensielle områder for byutvikling, sette i gang en prosess hvor Ensjø kan utvikles til et funksjonelt byområde med en stor andel boliger og sikre at helheten av området ivaretas under utviklingen. Det har blitt utført konsekvensutredninger for en kartlegging av miljø- og samfunnsmessige virkninger som har vært sentral for utviklingen av prosjektene.

Planprogrammet vil være et verktøy som gir grunneierne rammer for utvikling og være med på å gi en bedre mulighet for oppstart av detaljplaner for enkeltprosjekter.

Et av hovedpoengene med planprogrammet er å synliggjøre potensialet i området og øke forutsigbarheten for gjennomføring av planer slik at utvikling av enkelteiendommer blir mer attraktivt.

I kommunedelplanen for indre Oslo, som ble vedtatt i 1998, er utnyttelsesgraden på Ensjø klart definert, jf. skisse 3.

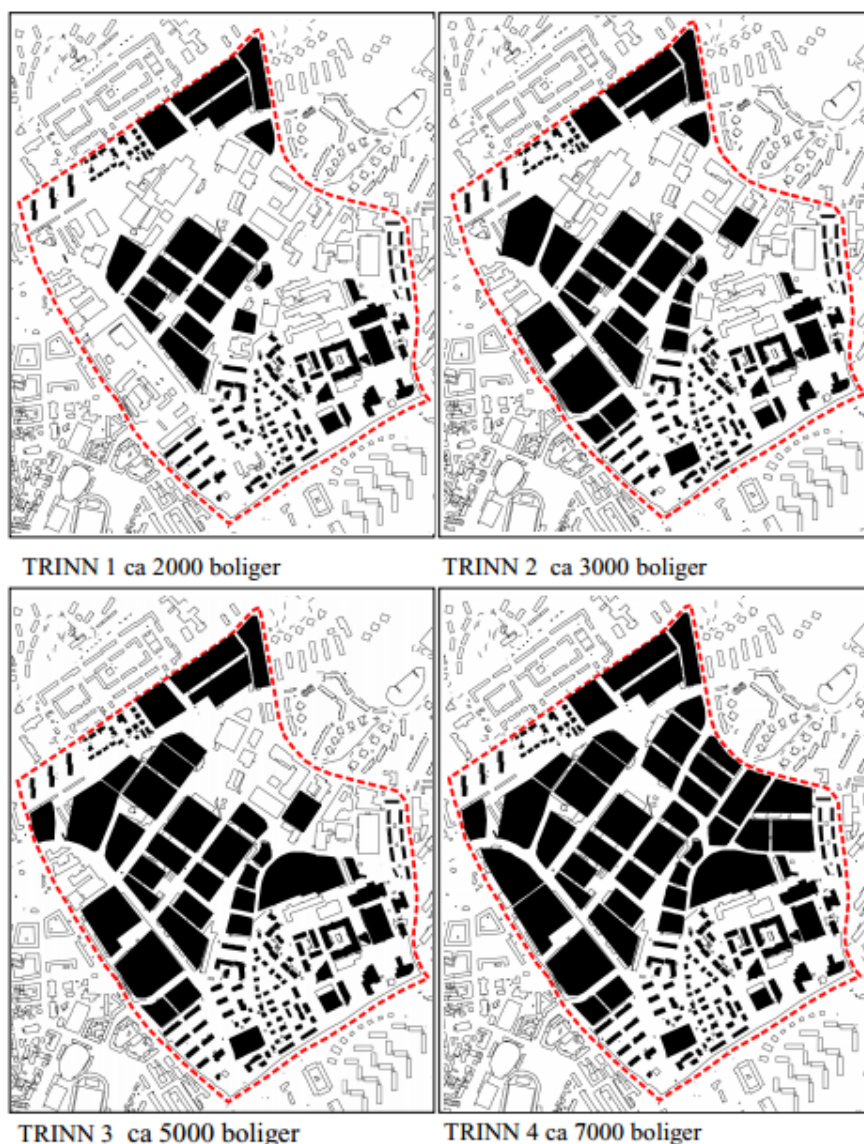
Skisse 3: utnyttelsesgrad på Ensjø²⁸

Fordelene med å gjennomføre planleggingen med denne modellen var at man kunne skape fleksibilitet, smidighet i forhold til å kunne skape nye, gode løsninger, og bruke alternative metoder for å nå de satte målene. Med planprogrammet hadde man avklart de overordnede

²⁸ Drammen. Bilby til boligby. (Internett) Tilgjengelig fra: <http://drammenskonferansen.no/ensjo-fra-bilby-til-boligby/> (02.05.2015)

føringer og rammer for utviklingen, og man fikk en enklere behandling av reguleringsforslagene som kom fra forslagsstillerne. For å samkjøre aktørene i området ble det etablert en koordineringsgruppe. Ansvar for gruppen ble gitt til Eiendoms- og byfornyelsesetaten (EBY) og Plan- og bygningsetaten i felleskap (Oslo kommune 2011). Kommunen inntok selv en rolle som en aktiv part i utviklingen, og følgelig en aktiv forhandlingspart i planområdet. De var også en part som på eget initiativ, kunne gjennomføre strategiske tiltak på Ensjø, men det måtte være tiltak som allerede var forankret i planprogrammet. Mye av rollen EBY hadde innebar å organisere planleggingen med formål å kunne levere et omforent reguleringsplanforslag fra alle grunneierne. Denne organiseringen tok utgangspunkt i jevnlig møter mellom EBY og grunneiere. EBY har ansvaret for at universell utforming blir ivaretatt i reguleringsplanene som kommer inn. Utvikling på Ensjø skjer som en trinnvis prosess, hvor man har lagt opp forskjellige byggetrinn.

Skisse 4 viser en mulig utvikling av Ensjø gjennom fire trinn med 2000, 3000, 5000 og det siste trinnet har man fått etablert 7000 nye boliger som er målet.

Skisse 4: Illustrasjoner som viser en mulig utvikling i fire trinn²⁹

5.2 Aktører

Oslo kommune hadde tidlig i prosessen et ønske om å skape et felles prosjekt hvor både det private og offentlige skulle være med på å skape et fellesskap med gode kvaliteter. Det var litt varierende syn på hvordan utviklingen skulle skje ettersom det var varierende ønsker i oppstarten, men etter at planprogrammet ble vedtatt hadde grunneierne to valg. Enten være med på den kommende utviklingen ved å avvikle den pågående bruken, for så bli med på utviklingen. Eller så måtte de avvente utviklingen og fortsette samme bruk.

²⁹ Oslo kommune. Planprogram. (Internett) Tilgjengelig fra: <https://www.oslo.kommune.no/getfile.php/Innhold/Politikk%20og%20administrasjon/Prosjekter/Planprogram%20for%20Ensj%C3%B8byen.pdf> (04.04.2015)

I dag har man totalt 13 aktører fra det private og offentlige som jobber for en felles målsetting av Ensjøbyen og 12 grunneiere: Oslo kommune, Skanska bolig, Kollektivtransportproduksjon AS, Consolidator AS, Kolberg motors, Bjørn Nordby, Jernbaneverket, Ragde Eiendom AS, Selmer Eiendom AS, Urbanium AS, Wilhelm Jordan AS og Ferd Eiendom AS. De fleste av prosjektene på Ensjø er i dag utbyggerdrevet, men det er en tett dialog med både stat og kommune for å kunne fullføre en helhetlig bydel med et godt tilrettelagt miljø.

5.3 Kvalitetsprogrammet

Kvalitetsprogrammet fokuserer på den private delen av byutviklingen ved Ensjø, herunder bolig- og næringsarealer med felles uterom, bygninger og landskapselementer. Programmet inneholder faglig veiledning til hvordan de enkelte mål kan nås. Det ble signert 09. februar 2010 av Skanska, Ferd, OBOS og Eiendoms- og byfornyelsesetaten. Grunneiere og utbyggere som er tilsluttet dette kvalitetsprogrammet representerer et engasjement i Ensjøområdet som tilsvarer bygging av ca. 2500 boliger med tilhørende barnehager, næringsarealer og utearealer. Kvalitetsprogrammet har flere satsningsområder hvor universell utforming er ett av dem. Fokusområdet universell utforming har flere underpunkter som skal ligge til grunn for prosjekter på Ensjø:

Universell utforming

- *Det skal være enkelt for alle å orientere og komme seg fram på Ensjø.*
- *Universell utforming skal være et bærende kvalitetsprinsipp slik at boliger, bygninger, lekeområder og uteareal skal kunne brukes av alle deler av befolkningen på en likestilt måte.*
- *Uterom og bygninger skal tilrettelegges for bevegelsehemmede, orienteringshemmede og miljøhemmede med tanke på allergi og astma.*
- *Noen av leilighetene skal være "universelt utformet" og dermed ha en større grad av tilpasning enn lovens minstekrav om "brukbare og tilgjengelige leiligheter".*
- *Leilighetene skal ha gode lysforhold.³⁰*

Kvalitetsprogrammet ble utarbeidet før TEK 10 ble vedtatt, så deler av ensjøbyen har fulgt TEK 7.

---

³⁰ Oslo kommune. Prosjekter. (Internett) Tilgjengelig fra: <https://www.oslo.kommune.no/getfile.php/Innhold/Politikk%20og%20administrasjon/Prosjekter/Ensj%C3%B8byen/Kvalitetsprogram%20Ensj%C3%B8.pdf> 10.04.2015

Universell utforming er på dagsorden for prosjektet Ensjøbyen og har vært det siden oppstarten. Oslo kommune vedtok i april 2009 en strategisk plan for universell utforming³¹. Her krever kommunen at alle bydeler og kommunale virksomheter har en egen strategi for universell utforming.

Prosjektering og oppføring av byggverk må gjøres i henhold til krav i lov og forskrifter. Kvalitetsprogrammet har trukket fram mål som kommer som et supplement til disse. Det er tiltak som krever små grep som kan være til stor hjelp for folk.

5.4 Uteoppholdsarealer

Planleggingsprogrammet forutsetter at uteoppholdsarealer på Ensjø skal i hovedsak ligge på dagens terrengnivå. I reguleringsplanene som utarbeides skal det redegjøres for universell tilgjengelighet slik at arealene er tilpasset alle aldersgrupper og et mest mulig barrierefritt samfunn.³²

Gjennom utbyggingsavtalen skal utbyggerne bidra med 900 millioner kroner til infrastruktur på Ensjø. Deler av beløpet skal være med på å sikre gode gang- og sykkelforbindelser som er tilrettelagt etter krav om universell utforming. Planprogrammet legger opp til en grøntstruktur med felles uteoppholdsarealer der parkanleggene binder boligområdene i Ensjøbyen sammen.

I bilde 4 har man fire kart over gatenett, den blågrønne strukturen, gjennomgående gangsystemet som leder ut fra bydelen og den foreløpige prinsipplanen for beplantning.

Gjennom intervju med Oslo kommune angående ivaretagelse av personer med miljøhemming har uteoppholdsarealene på Ensjø i hovedsak unngått planting av bjørk, hassel og rognspirea som er de mest allergifremmende artene. I tillegg har de forsøkt å unngå etablering av gressarealer som ikke klippes eller enger med f.eks. burot. Det har blitt akseptert bruk av svartor, mjørdurt og prydgress langs nye vassdrag for å fremkalle et naturlig preg langs vassdragene. Dette til tross for at disse artene potensielt vil kunne gi allergireaksjoner for enkelte grupper.

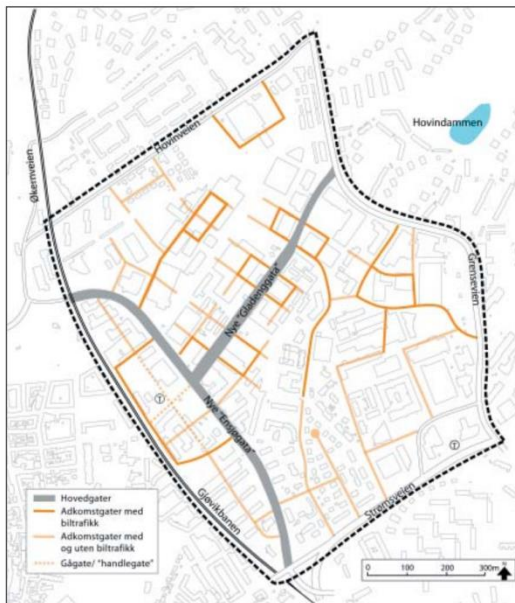
³¹ Husbanken. Kvalitetsprogram. (Internett) Tilgjengelig fra:
http://biblioteket.husbanken.no/arkiv/dok/3380/kvalitetsprogram_ensjo.pdf (S.27) 03.05.2015

³² Oslo kommune. Kommunedelplan. (Internett) Tilgjengelig fra:
<https://www.oslo.kommune.no/getfile.php/Innhold/Plan%2C%20bygg%20og%20eiendom/Dokumenter/Kommunedelplaner/Kommunedelplan%20torg%20og%20m%C3%B8teplasser%20%28Kdp%2017%29.pdf> 05.03.2015

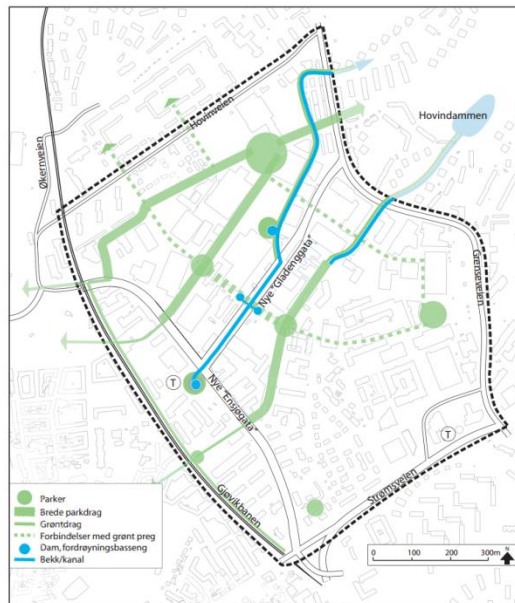

Tilknytning av Ensjø

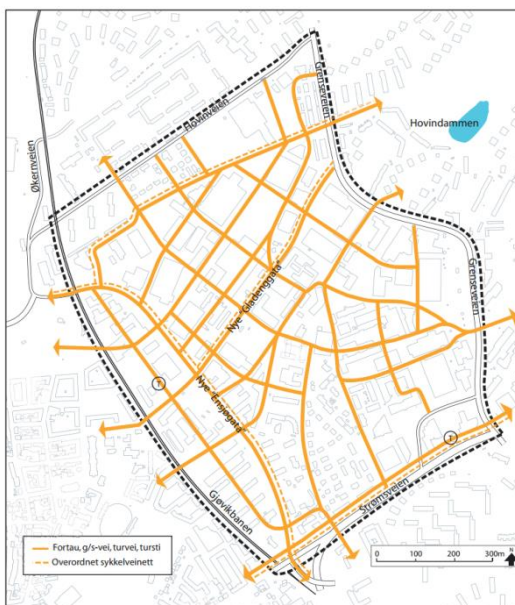
Gatenett

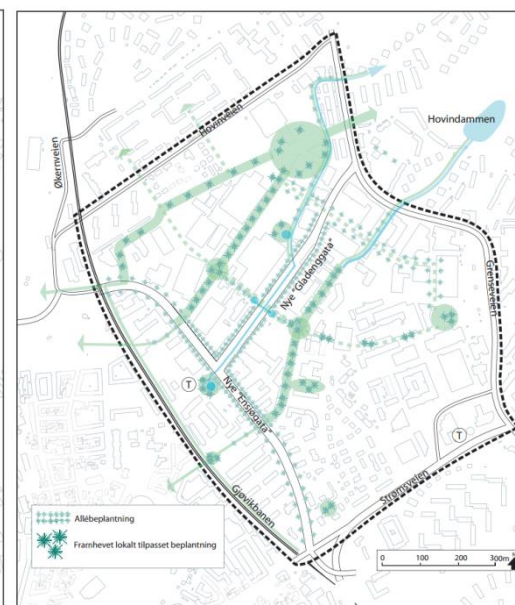
Blågrønn struktur

Gjennomgående gangsystem

Foreløpig prinsipp

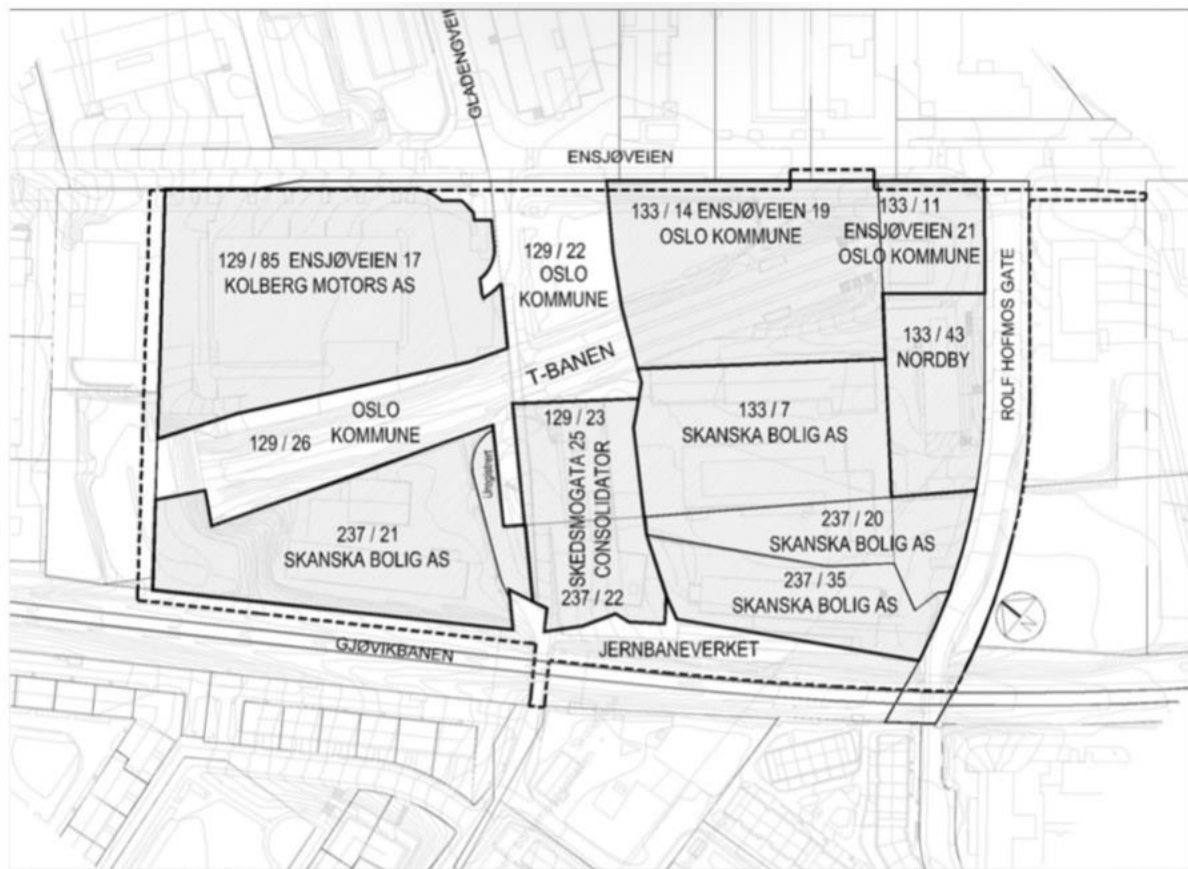
Skisse 5: Utvikling av gatenett, gangsystem, struktur og parker på Ensjø³³

Parker og plasser i prinsiplanen skal ha en utforming og reguleringsstatus som avspeiler en utforming som ikke virker privatiserende.

³³ Oslo kommune. Prinsippplan. (Internett) Tilgjengelig fra: [https://www.oslo.kommune.no/getfile.php/Innhold/Politikk%20og%20administrasjon/Prosjekter/Ensj%C3%B8 byen/Veiledende%20prinsippplan%20for%20det%20offentlige%20rom%2C%20del%201%20%28PDF%2C%206%2C4MB%29.pdf](https://www.oslo.kommune.no/getfile.php/Innhold/Politikk%20og%20administrasjon/Prosjekter/Ensj%C3%B8%20byen/Veiledende%20prinsippplan%20for%20det%20offentlige%20rom%2C%20del%201%20%28PDF%2C%206%2C4MB%29.pdf) 16.04.2015

sender den videre til Bystyret. Det er i Byutviklingskomiteen den reelle politiske behandlingen skjer. Planen er fortsatt på høring så det er ingen vedtatt reguleringsplan for Tyngdepunktet.

Skisse 7: Grunneierforhold³⁵

Området rundt Tyngdepunktet har ikke vært universelt utformet før man startet planleggingen av Ensjø. Når man under planleggingsfasen skulle opparbeide de offentlige plassene og rommene har universell utforming vært satt i fokus., og det er EBY som har ansvar for å ivareta dette gjennom reguleringsplanene som kommer inn til godkjenning.

Gjennom prosessen på Ensjø har det blitt utarbeidet reguleringsplaner fra private aktører som har sine ønsker med prosjektet, og da kan det komme forslag som dekker minstekravet etter plan- og bygningsloven for universell utforming. EBY må da se om prosjektet dekker og ivaretar de kvalitetene man ønsker å ivareta på Ensjø.

³⁵ Planbeskrivelse. (Internett) Tilgjengelig fra: <https://www.yumpu.com/no/document/view/18042227/tyngdepunktet-forslagstillers-planbeskrivelse-ensjbyen/7> 03.05.2015

Som man kan se i Skisse 7 er grunneierforholdet ganske likt fordelt mellom det private og offentlige. Oslo kommune eier 40 % av området, så EBY har hatt et samarbeid med øvrige grunneiere for å regulere, og komme med ett reguleringsforslag.

Gjennom hele prosessen av Ensjø T-banestasjon har man fulgt TEK 7. Prosjektet var ikke ferdigstilt før i oktober 2014, men planarbeidet og prosessen var gjennomført før man fikk innført TEK 10. Selv om man ikke har fulgt den siste versjonen av TEK har man fått utarbeidet et område som ivaretar universell utforming slik at alle skal kunne benytte seg av løsningene for å kunne ferdes fritt. Resten av prosjektene på Ensjø har fulgt den byggt teknisk forskrift som har vært gjeldene.

Bilde 1: Ensjø T-banestasjon

Bilde 2: Ledelinje på Ensjø T-banestasjon

På bilde 1, 2 og 3 kan man se tiltak for å ivareta syns og bevegelseshemmede på Ensjø T-banestasjon. Ledelinje til forskjellige funksjoner som automat og ned til T-banestasjonen. Mønsteret på linjene er varierende og gir synshemmede informasjon om endringer. Gjennom kontraster på fargebruken blir det lettere å kunne orientere seg for synshemmede, og man har lagt veien opp og ned til perrongen på 1:20 som er ønsket stigningsforhold etter TEK 10. Det blir en ganske lang streking fra toppen og helt ned, så det har blitt etablert flate plataer på veien nedover som er markert for synshemmede med mørk linje for endring.

Bilde 3: Inne på Ensjø T-banestasjon

Bilde 4: Gangvei langs Ensjøveien og Ensjø T-banestasjon

På bilde 4 kan man se gangveien som har blitt opparbeidet langs Ensjøveien. Man har lagt opphøyd stein langs hele gangveien som kan benyttes som ledelinje. Flere steder på Ensjø har man valgt å bruke LED-belysning som gir et mer naturlig og kraftigere lys.

Nye Tiedemannsparken

Det meste av Tiedemannsparken tilhørte i sin tid fabrikkområdet til Tiedemann Tobakksfabrikk, men ble kjøpt opp av Ferd eiendom som har avgitt tomt til kommunen og innført ett samarbeidet om etablering av grønne parkdrag, gatetun og møtesteder i Tiedemannsbyen³⁶.

Reguleringsplanen for Tiedemannsbyen ble vedtatt av Oslo bystyre den 17.12.2008, og det er den største parken på Ensjø med et areal på 21.daa. Store deler av Tiedemannsparken åpnet i 2013.

Skisse 8: Oversiktskart på Ensjø med Tiedemannsparken markert i grønt³⁷.

Gjenåpningen av Hovinbekken har vært en viktig faktor for hvor gangnettet på Ensjø har blitt lagt. Gjennom befaringer sammen med organisasjoner for handikappede har man fått innspill tilknyttet universell utforming og kommet frem til løsninger som er brukervennlige. Det har blitt lagt til rette for at alle skal kunne bruke parken aktivt, og store deler av parken og alle gangforbindelser er universelt utformet. Man har tilrettelagt slik at gangforbindelsene går mellom grøntområdene på Ensjø og ut til flere bydeler i Oslo.

³⁶Ferd. Tiedemannsparken. (Internett) Tilgjengelig fra:

http://www.ferd.no/eiendom/nyheter/apning_av_tiedemannsparken 03.05.2015

³⁷Osloby. Ensjøpark. (Internett) Tilgjengelig fra: <http://www.osloby.no/nyheter/Ny-park-pa-Ensjo-6486808.html> (21.04.2015)

I reguleringsbestemmelsene for Tiedemannsparken har hovedprinsippene for utformingen vært:

- Offentlig karakter med en tydelig visuell avgrensning. Klart skille mellom offentlige og private arealer.
- Gjennomgående turvei.
- Universell utforming.
- Både større sammenhengende og mindre intime rom.
- En større strøkslekeplass skal innpasses.
- Bearbeiding/ombygging av fabrikkpipa som et parkelement.
- Hovinbekken skal renne åpent gjennom parken og knyttes til Vestre bekkedrag. For øvrig skal parken ha et nøkternt innslag av vann.
- En sykkeltrasé skal opparbeides som en integrert³⁸

Bilde 5: Gang- og sykkelvei i Tiedemannsparken

---

³⁸ Oslo kommune: Planbestemmelser. (Internett) Tilgjengelig fra <http://innsyn.pbe.oslo.kommune.no/saksinnsyn/showregbest.asp?planid=15137879>

I bilde 5 kan man se hvordan opparbeidelsen av gang- og sykkelveien har blitt i dag (2015). Man har et klart skille mellom gangfelt og sykkelvei hvor man bruk av kontraster i farger og nivåforskjell til sykkelfeltet ivaretar synshemmede og man har lagt rette flate strekninger med asfalt som er lett for bevegelseshemmede å benytte.

Gjennom intervju med EBY er de fornøyd med de tiltakene som er gjort knyttet til universell utforming på Ensjø. Det er ikke alt som er ferdig i dag, men de løsningene som har blitt utført er de veldig fornøyd med resultatet. Man har ikke under prosessen med Ensjø vurdert å senke eller spare på tiltak knyttet til universell utforming, men følge det som ligger til grunn etter dagens krav.

Skisse 9: Oversikt over reguleringsplaner fra 2006.³⁹

Som vist i bilde 7 er de kommunale reguleringsplanene markert i rødt. Det er Tiedemannsparken og de to hovedgatene (Ensjøveien og Gladengveien).

³⁹ Oslo kommune. Prinsippplan. (Internett) Tilgjengelig fra: [https://www.oslo.kommune.no/getfile.php/Innhold/Politikk%20og%20administrasjon/Prosjekter/Ensj%C3%B8 byen/Veiledende%20prinsippplan%20for%20det%20offentlige%20rom%2C%20del%201%20%28PDF%2C%206%2C4MB%29.pdf](https://www.oslo.kommune.no/getfile.php/Innhold/Politikk%20og%20administrasjon/Prosjekter/Ensj%C3%B8%20byen/Veiledende%20prinsippplan%20for%20det%20offentlige%20rom%2C%20del%201%20%28PDF%2C%206%2C4MB%29.pdf) 03.05.2015

Bilde 6: Tiedemannsparken

Tiedemannsparken har en blanding av grønne områder, lekeplasser og gang- og sykkelveier som følger kravene til universell utforming etter TEK 10.

Bilde 7: Overgang til Tiedemannsparken med gang- og sykkelvei med stigningsforhold på 1:20

DEL IV ANALYSE, DRØFTING OG KONKLUSJON

Kapittel 6 Drøfting og konklusjon

Regjeringen sin handlingsplan med visjonen: *Norge universelt utformet 2025* er den største satsningen innenfor universell utforming i Norge. For å nå visjonen kreves det samhandling og riktig verktøy for at Norge skal være universelt utformet innen 2025.

Etter at Regjeringen kom med visjonen har det blitt utarbeidet flere verktøy som skal ivareta universell utforming av bygg, utearealer og mennesker. Handlingsplanen viser hvordan man legger opp til en prosess med trinnvise mål med tidsfaste mål og tiltak. Den blir rullert hvert år og hver handlingsplan skal gå over 5 år. Rulleringen gjør det mulig å få innspill til endringer og tiltak som kan være med på å styrke utformingen og prosessen.

6.1 Forskningsspørsmål 1

Hvordan er den praktiske gjennomføringen av handlingsplanen for universell utforming organisert?

Regjeringen har satt fire innsatsområder i handlingsplanen som er uteområder/planlegging, bygninger, transport og IKT.

Bakgrunnen for handlingsplanen er å legge opp en trinnvis gjennomføring for å nå målet om et universelt utformet samfunn innen 2025. Regjeringen har gitt ansvaret for koordineringen til Barne-, likestillings- og inkluderingsdepartementet (BLD) som videre har fordelt de 16 ansvarsområder til riktig departement (se figur 1). Handlingsplanen er forankret i Statssekretærutvalget for den samlede politikken for funksjonshemmede. I 2009 ble det rammeoverført 18,6 millioner kr fra Miljøverndepartementet til BLD i forbindelse med ansvarsdeling knyttet til universell utforming. Midlene som blir bevilget til handlingsplanen blir benyttet til en tverrsektorielle og høyt prioriterte tiltak.

Handlingsplan for universell utforming og økt tilgjengelighet 2009-2013 har hatt en virketid på 5 år, og planen har blitt rullert hvert år for å kunne stramme, heve eller komme med nye mål i planen. Det har vært et samarbeid med organisasjoner for funksjonshemmede gjennom rulleringsprosessen for å få tilbakemeldinger og forslag til endringer som kan være med på å styrke fremkommeligheten for alle. Det har spesielt vært tilknyttet bevegelseshemmede og anlegning av gangnettet hvor man har samarbeidet. Gjennom Det er kontinuerlig oppmerksomhet tilknyttet handlingsplanen for å avdekke svakheter, kvaliteten og kunne sette nye mål som gir et bedre tilrettelagt samfunn.

Handlingsplanen er sektorovergripende og inneholder både tverrsektorielle og sektorielle tiltak. Samarbeid mellom de ulike forvaltningsledd og nivåer er viktig for at man skal kunne gjennomføre tiltakene på en best mulig måte. Gjennom samarbeid og møter mellom departementene som er knyttet opp mot handlingsplanen formidler man kunnskap og erfaringer på feltet. BLD har fordelt ansvarsområdene ut ifra fagfelt og kunnskap innenfor området som skal gjøres universelt utformet.

Handlingsplanen inneholder et program for å støtte opp om kommunenes arbeid. Utviklingen av programmet har skjedd i dialog med Kommunesektorens interesse- og arbeidsgiverorganisasjon (KS) og bygger blant annet på erfaringer fra utviklingsprosjektet «Universell utforming som kommunal strategi»⁴⁰.

Det er ikke alle kommuner i Norge som har eget råd for funksjonshemmede, men der det er brukt kan rådet fremme saker for å styrke utviklingen av bestemte tiltak knyttet til universell utforming. Gjennom politisk behandling kan forslag som har kommet opp bli vedtatt i kommunen.

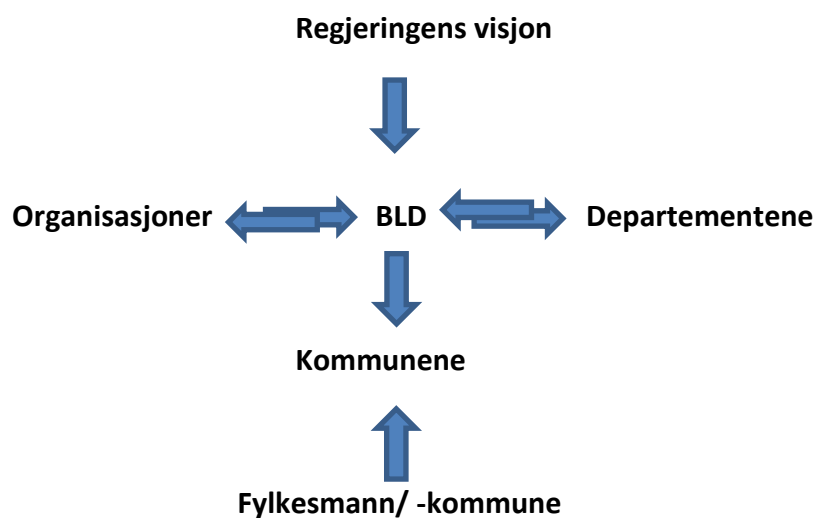
En effektiv og god gjennomføring av planen betinger et nært samarbeid mellom alle de berørte departementene, og det blir lagt vekt på en nær dialog med Statens råd for likestilling av funksjonshemmede, interesseorganisasjonene for personer med nedsatt funksjonsevne og faglige organisasjoner. Man skal inkludere Fylkeskommuner og fylkesmannsembeter sterkere i det regionale og lokale arbeidet med universell utforming gjennom rapportering og iverksetting av tiltak.

BLD har forvaltningsansvaret for «Lov om råd eller annen representasjonsordning i kommuner og fylkeskommuner for menneske med nedsett funksjonsevne m. m.». Rådene har blant annet oppgaver i forhold til universell utforming og tilgjengelighet innenfor kommunens og fylkeskommunens virksomhet.

---

⁴⁰ Regjeringen. (Internett) Tilgjengelig fra:
<https://www.regjeringen.no/globalassets/upload/md/vedlegg/rapporter/t-1472.pdf> 06.05.2014

Gjennomføringen av handlingsplanen

Figur 4: Samhandlingen av handlingsplanen

I handlingsplanen legges det opp til å støtte rådernes arbeid, blant annet gjennom kompetansehevende tiltak.

Regjeringen vil benytte seg av offentlig markedsrett, forvaltningsrett herunder etatsstyring og bevilgningsrett (blant annet gjennom årlige budsjetter) som sentrale virkemidler i handlingsplanen. Dette innebærer blant annet en aktiv bruk av muligheter som ligger i regelverket for offentlige anskaffelser for å kunne sikre universell utforming ved innkjøp, at universell utforming blir ivaretatt innen alle deler av offentlig forvaltning, legge klare føringer for universell utforming i relevante offentlige bevilgninger og å utnytte og skjerpe det offentliges muligheter til å sikre universell utforming gjennom aktuelle godkjennings- og tilskuddsordninger.

Organiseringen av tiltakene som skal gjøres mot 2025 blir fremmet gjennom handlingsplanen og legger et godt grunnlag for fremdriften av universell utforming.

6.2 Forsknings spørsmål 2

Hvordan gjensepeiles Regjeringens visjon i lover og forskrifter?

For at Regjeringen skal kunne nå målsettingen om et universelt utformet Norge innen 2025 må de ta i bruk flere verktøy. Hvilke verktøy eller lover og forskrifter har kommet som en følge av Regjeringens visjon?

Gjennom prosessen mot et universelt utformet samfunn har bruken av rettslige virkemidler blitt en viktig del av den samlede strategien. Et nytt fundament er lagt gjennom diskriminerings- og tilgjengelighetsloven. Loven gir et rettslig vern mot diskriminering på grunn av nedsatt funksjonsevne på alle samfunnsområder. Loven inneholder en diskrimineringsdel og en tilgjengelighetsdel, i tillegg til regler om aktivitetsplikt. En rettslig standard er et begrep som tillegges rettslige konsekvenser, men der innholdet fastlegges på bakgrunn av normer som vil kunne endres over tid, for eksempel i takt med den teknologiske utviklingen. Plikten til universell utforming gjelder for offentlige og private virksomheter som er rettet mot allmennheten.

Likestilling og universell utforming er styrket i flere lover blant annet i plan- og bygningsloven (2008), og en ytterligere styrking i eksisterende sektorlovgivning vurderes fortløpende. Regjeringen skal fastsette rikspolitiske retningslinjer for universell utforming for den kommunale planleggingen.

Den 1.juli 2010 trådte den nye byggt teknisk forskrift (TEK 10) i kraft som overtok for den tidligere TEK 7. Formålet med TEK 10 er å sikre at tiltak planlegges og utføres ut fra hensyn til god visuell kvalitet, universell utforming og at tiltaket oppfyller de tekniske krav til sikkerhet, miljø, helse og energi⁴¹. TEK 10 har et større fokus på tilgjengelighet innenfor bygg og uteområder som skal være med å sikre miljø, energi og universell utforming enn det som var etter TEK 7. Det står i TEK 10 § 12-1 at *byggverk for publikum og arbeidsbygninger skal være universelt utformet slik det følges av bestemmelser i forskriften, med mindre byggverket eller del av byggverket etter sin funksjon er uegnet for personer med funksjonsnedsettelse*⁴².

---

⁴¹Lovdata.no Forskrift. (Internett) Tilgjengelig fra:: <http://lovdata.no/dokument/SF/forskrift/2010-03-26-489> (22.11.2013)

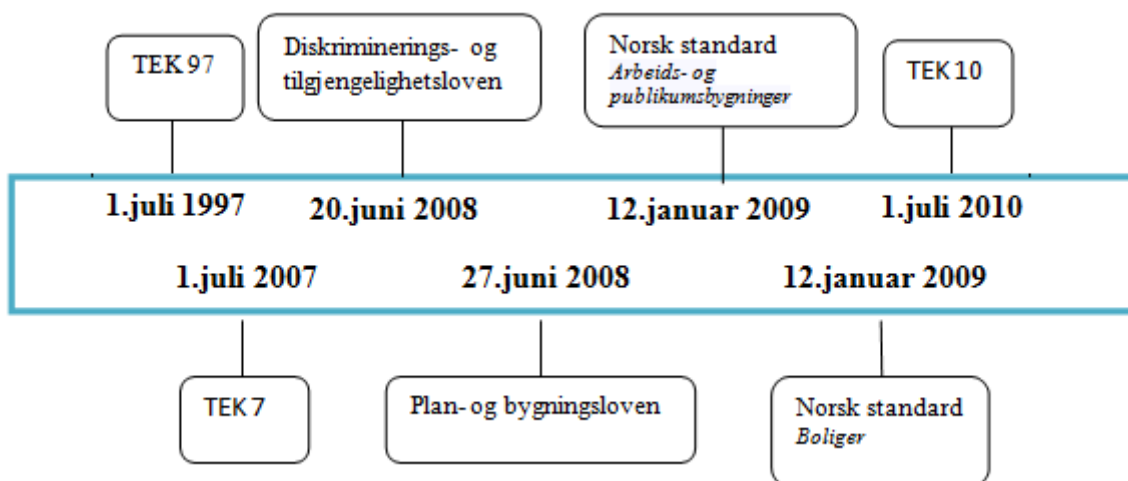
⁴²Lovdata.no Forskrift. (Internett) Tilgjengelig fra: <http://lovdata.no/dokument/SF/forskrift/2010-03-26-489> (22.11.2013)

TEK 10 setter en retningslinje på hvordan bygg skal være utformet for at det skal være i tråd med forskriften, og har blant annen lovhjemmel i plan- og bygningsloven.

TEK 10 konkretiserer reglene om universell utforming i byggesaksdelen i plan- og bygningsloven, og angir minstestandarden for universell utforming i samsvar med den rettslige forståelsen av begrepet etter diskriminerings- og tilgjengelighetsloven.

TEK 10 er utarbeidet på bakgrunn av et prinsipp om en uforholdsmessighetsvurdering, der vurdering av kost/nytte og andre viktige hensyn. Man har fått et bredere spekter av lover, forskrifter, retningslinjer og standarder som er med på å føre oss i retning av et inkluderende samfunn.

I figur 5 er en tidslinje som viser tiltak som har blitt vedtatt etter 1997 og er med på å sikre universell utforming.

Figur 5: Verktøy som omhandler universell utforming

I tillegg til forskning fremhever stortingsmeldingen om nedbygging av funksjonshemmede barrierer følgende tiltak for å fremme prinsippet om universell utforming og økt tilgjengelighet i samfunnet:

- Informasjon og dokumentasjon, herunder opprettelse av et eget dokumentasjonssenter
- Deltasenteret – statens kompetansesenter for tilgjengelighet – skal være i front når det gjelder å bistå offentlig og privat sektor med kunnskap om hvordan prinsippet om universell utforming omsettes i praksis
- Tiltak for å kvalifisere fagfolk (grunn-, etter og videreutdanninger)

- Handlingsprogram for universell utforming
- Styrket saksbehandling i offentlig sektor
- Økt fokus på standardiseringsarbeid
- Krav ved statlige innkjøp⁴³

De nye bestemmelsene som har kommet inn i plan- og bygningsloven og TEK 10 har begge fått et økt fokus på universell utforming etter at siste forslag ble vedtatt.

TEK 10 som setter detaljerte krav til de ulike delene av et bygg og uteareal, plan- og bygningsloven som stiller krav om universell utforming av «tiltak» som er prosjektert og gjennomført etter 1. juli 2010 og Diskriminerings- og tilgjengelighetsloven som har kommet for å sikre folks rettigheter, og beskytte folk uavhengig av handikap. Gjennom de nye lovene og forskriftene sikrer man omgivelser og personer for ett inkluderende samfunn. Det vil alltid være mulighet for å kunne forsterke og bedre dagens juridiske sikkerhet, men det juridiske rammeverket som er knyttet opp mot universell utforming gir resultater og går i riktig retning av Regjeringens visjon.

6.3 Forskningsspørsmål 3

Hvordan har byomformingen på Ensjø ivaretatt universell utforming?

Har Regjeringens visjon påvirket prosessen rundt byomforming på Ensjø?

Påvirker Regjeringens visjon de offentlige og private utbyggerne på Ensjø? Hvordan merkes endringene som skjer i politikken? Hvilken betydning har de nye lovene, standardene, forskriftene og retningslinjene planleggings- og utbyggingsprosessene på Ensjø?

Prosjektet på Ensjø startet i 2003, og som man kan se i figur 5 er det flere lover og forskrifter som har kommet etter oppstarten av Ensjøbyen. Man hadde helt fra starten av prosjektet satt seg fire fokusområder som skulle fremmes i prosjektet. Universell utforming var ett av dem. Det kom tidlig frem i prosessen at man ønsket å skape en bydel hvor man skulle legge til rette for et inkluderende samfunn med god tilgjengelighet i hele bydelen. Gjennom

---

⁴³ Regjeringen: (Internett) Tilgjengelig fra:

<http://www.regjeringen.no/nb/dep/asd/dok/regpubl/stmeld/20022003/stmeld-nr-40-2002-2003-.html?id=197129> (17.08.2014)

planprogrammet har man fått til et tett og mer åpent samarbeid mellom de private og offentlige aktørene.

Det har under utviklingen av Ensjø kommet endringer tilknyttet universell utforming gjennom lov og forskrift som man må benytte. Det er Eiendoms- og byfornyelsesetaten (EBY) som har i oppgave å godkjenne de private reguleringsplanene med tanke på universell utforming og se til at endringer i lovverk og forskrifter blir fulgt.

De har valgt å holde et høyt fokus på universell utforming, men etter at det har blitt endringer fra Regjeringen med på universell utforming har man på Ensjø valgt og ikke stille høyere krav enn det som er i dag.

Som en følge av de nye kravene til universell utforming av byggverk og uteoppholdsarealer kreves det et økt arealbehov for å oppnå gjeldene krav. Det krever ett større areal inni boligen som en tilrettelegging for rullestol og innenfor uteoppholdsarealer for man må ivareta riktig stigningsforhold. På Ensjø har industri og næring tatt opp store deler av arealene, og man har vært avhengig av at grunneierne ønsket å være med på en avtale gjennom salg eller et samarbeid for å kunne gjennomføre transformasjonen. Det meste av bebyggelse på Ensjø som ikke var verneverdig har blitt revet for å kunne etablere ny næring og boligbebyggelse.

Utformingen på Ensjø skjer mellom private og offentlige aktører hvor det blir utarbeidet reguleringsplaner for hvert enkelt prosjekt. Man har under hele prosessen valgt å følge gjeldene lover og forskrifter for tidsperioden, og det har blitt kontrollert av EBY at planen opprettholder kravene til universell utforming for de kan bli vedtatt.

Gjennom nye lover og forskrifter som legger strengere krav til universell utforming av bygg og uteområder har det vært enklere å kunne tilpasse seg det gjennom nybygg som på Ensjø enn å etablere tiltak i eksisterende bygg.

6.4 Drøfting

Regjeringens visjon er den største satsningen på universell utforming i Norge og skal bidra til et inkluderende og tilgjengelig samfunn. Barne-, likestillings- og inkluderingsdepartementet som er ansvarlig for koordineringen av handlingsplanen må under hele prosessen vurdere endringer og tiltak som kan styrke og effektivisere prosessen mot 2025. Handlingsplanen legger opp en trinnvis plan over hva som skal bli gjennomført, av hvem og når det skal være innarbeidet. Siden handlingsplanen for 2009-2013 kom har man avdekket flere tiltak som må følges opp og løses.

For at Norge skal være universelt utformet innen 2025 må det bli innarbeidet i hele landet. Det viktigste for å nå målsettingen er at alle kommunene klarer å gjennomføre de kravene som settes til universell utforming. Gjennom øremerkede midler og rammefinansiering til kommunene kan dette være med på å få innarbeidet universell utforming hos hver enkelt kommune.

Kommunen har to roller her: Egne eiendommer og forvaltning av PBL.

Det har kommet store endringer til universell utforming gjennom lovverk og forskrift de senere år med et strengere krav tilknyttet utforming av bygg, uteoppholdsarealer og menneskers rettigheter. Med plan- og bygningsloven som ivaretar utførelsen av byggverk, TEK 10 som setter rammer for tekniske krav og diskriminerings- og tilgjengelighetsloven som skal beskytte folks rettigheter til samfunnsdeltakelse uavhengig av funksjonsevne har man fått et system som ivaretar de viktigste områdene.

For prosjekter er lovverket og forskrifter det som gir føringer på hvordan samfunnet gjennom bygg og uteområder skal være utformet. På Ensjø er det TEK 10 og plan- og bygningsloven som er helt sentrale for utviklingen mot en universelt utformet bydel. Økt juridifisering av samfunnet vil kunne gi klare retningslinjer på hvordan utformingen skal skje, og det vil kreve tid før man har en riktig politikk som fungerer innenfor universell utforming. Prosjektet på Ensjø består mye av en utbyggerstyrt utvikling, hvor utbyggerne ønsker en størst mulig profitt på arbeidet, men samtidig har man ønsket å ha høy standard på prosjektene. Verktøyene som blir benyttet er en sikkerhet for å sette minstekrav til utførelse og gi et samfunn som utvikler seg i ønsket retning.

6.5 Konklusjon

Behovet for et universelt utformet samfunn vil bli stadig sterkere som følge av økt befolkningsvekst og levealder. Handlingsplanen til Regjeringen er et viktig verktøy for å veilede mot et universelt utformet Norge. Det kreves samhandling hvis man skal kunne klare tiltakene innenfor tidsrammen som er satt av Regjeringen. Under gjennomføringen og utviklingen av handlingsplanen vil rulleringen som skjer hvert år være med på å spisse og endre tiltak som skal utføres.

I Plan- og bygningsloven av 2008, diskriminerings- og tilgjengelighetsloven og TEK 10 er kravene til universell utforming presisert og skjerpet. Dette lovverket er dermed blitt de mest sentrale juridiske virkemidler som skal sikre utviklingen mot et universelt utformet samfunn. At kravene til universell utforming er skjerpet og presisert i lovverket, gjør at offentlige og private byggeprosjekter i sterkere grad utformes i tråd med Regjeringens visjon.

Ensjø er et prosjekt som startet før Regjeringens visjon. Under prosessen med Ensjø har det kommet oppdateringer og nye endringer knyttet til universell utforming som skal sikre bygg, uteområder og personers rettigheter. Gjennom planprogrammet har man hatt fokus på universell utforming helt siden oppstarten av prosjektet på Ensjø, og man har valgt å følge gjeldene regelverk ettersom endringene av lover og forskrifter har kommet. Betydningen av dette er at Ensjø styres av Regjeringens endringer gjennom TEK 10 og plan- og bygningsloven. Prosjektet på Ensjø har særlig fokusert på bevegelse og synshemmede under prosessen. Stigningsforhold, ledelinje, farge kontraster og belysning er derfor særlig vektlagt. Miljøhemmede og hørselshemmede har ikke vært i like stort fokus. Det har vært noen tanker bak beplantningen, men ikke en gjennomtenkt helhet.

For at Norge skal kunne være universelt utformet innen 2025 må alle funksjonshemninger være inkludert.

Case Ensjø viser at Regjeringens politikk og virkemidler har en effekt, men at det fortsatt er flere forhold som må på plass for å oppnå visjonen om et universelt utformet samfunn innen 2025.

Referanseliste:

Nettsider:

Universell utforming. (internett) Tilgjengelig fra: <http://www.universell.no/universell-utforming/> (11.05.2015)

Regjeringen. Handlingsplan for universell utforming. (internett) Tilgjengelig fra: <https://www.regjeringen.no/nb/aktuelt/ny-handlingsplan-for-universell-utformin/id562565/> (29.04.2015)

Regjeringen. Rikspolitiske retningslinjer for universell utforming (internett) Tilgjengelig fra: <http://www.regjeringen.no/nb/dep/md/dok/hoeringer/hoeringsdok/2007/horing---utkast-til-rikspolitiskeretnin/-2/rikspolitiske-retningslinjer-for-univers.html?id=496213> (15.08.2013)

Metodeguide. Triangulering. (Internett) Tilgjengelig fra: <http://metodeguide.au.dk/metodeguiden-i-religion/generelle-metodiske-overvejelser-og-problemstilinger/triangulering/> (30.04.2015)

Uloba. (Internett) Tilgjengelig fra: <http://www.uloba.no/Om%20oss/Sider/default.aspx> (30.04.2015)

Lovdata.no. Plan- og bygningsloven. Tilgjengelig fra: http://lovdata.no/dokument/NL/lov/2008-06-27-71?q=pbl* (27.11.2013)

Regjeringen.no. Temaveileder. Tilgjengelig fra: <http://www.regjeringen.no/nb/dep/md/dok/veiledninger/2009/temaveileder-universell-utforming-og-pla.html?id=557913> 14 (18.10.2013)

Bufdir. Handlingsplan. (Internett) Tilgjengelig fra: <http://www.bufdir.no/PageFiles/9649/Sluttrappot%20Regjeringens%20handlingsplan%20for%20universell%20utforming%20og%20%C3%B8kt%20tilgjengelighet%202009-2013.pdf> (01.05.2015)

Regjeringen. Norge universelt utformet. (Internett) Tilgjengelig fra: <https://www.regjeringen.no/globalassets/upload/bld/planer/2009/norge-universelt-utformet-2025-web-endelig.pdf> (12.05.2015)

Bufdir. Tilgjengelighet. (Internett) Tilgjengelig fra:

<http://www.bufdir.no/PageFiles/9649/Sluttrappot%20Regjeringens%20handlingsplan%20for%20universell%20utforming%20og%20%C3%B8kt%20tilgjengelighet%202009-2013.pdf>

(01.05.2015)

Regjeringen. Universell utforming. (Internett) Tilgjengelig fra:

<https://www.regjeringen.no/globalassets/upload/bld/planer/2009/norge-universell-utformet-2025-web-endelig.pdf> (01.05.2015)

Regjeringen.no. Handlingsplan. Tilgjengelig fra:

<http://www.regjeringen.no/nb/dep/kmd/tema/plan--og-bygningsloven/plan/universell-utforming-i-planlegging.html?id=621728> (18.11.2014)

Regjeringen.no Byggverk. Tilgjengelig fra:

<http://www.regjeringen.no/upload/KKD/Kultur/043UniversellUtf.pdf> (06.05.2014)

Regjeringen.no kommunal- og moderniseringsdepartementet. Tilgjengelig fra:

<http://www.regjeringen.no/nb/dep/kmd/tema/plan--og-bygningsloven/plan.html?id=1317>
(14.11.2014)

Regjeringen.no uteområder. Tilgjengelig fra:

<http://www.regjeringen.no/upload/KKD/Kultur/043UniversellUtf.pdf> (06.05.2014)

Regjeringen.no Styringssystemet. (Internett) Tilgjengelig fra:

<http://www.regjeringen.no/nb/dep/bld/dok/regpubl/stmeld/2012-2013/meld-st-45-2012--2013/4.html?id=731271> (30.11.2013)

Forskningsradet.no Likebehandling. (Internett) Tilgjengelig fra:

http://www.forskningsradet.no/prognett-vfo/Artikkel/Skjonn_tillitt_og_likebehandling/1224698384137 (10.08.2013)

Regjeringen.no Forskrifter. (Internett) Tilgjengelig fra:

<http://www.regjeringen.no/nb/dep/bld/dok/regpubl/stmeld/2012-2013/meld-st-45-2012--2013/4.html?id=731271> (30.11.2013)

Regjeringen.no Kontrollfunksjoner. (Internett) Tilgjengelig fra:
<http://www.regjeringen.no/nb/dep/ud/dok/nou-er/2012/nou-2012-2/12/7/1.html?id=669534> (29.09.2013)

Regjeringen.no universell utforming. (Internett) Tilgjengelig fra:
<http://www.regjeringen.no/nb/dep/krd/dok/regpubl/otprp/2007-2008/otprp-nr-45-2007-2008-/17.html?id=506446> (10.06.2013)

Etterstad. Ensjø. (Internett) Tilgjengelig fra: <http://www.etterstad.no/nyhet912.php>
(01.05.2015)

Oslo kommune. Planprogram (Internett) Tilgjengelig fra: <http://www.prosjekt-ensjobyen.oslo.kommune.no/planleggingsprogram/> (12.12.2014)

SSB. Folketall. (Internett) Tilgjengelig fra:
<https://www.ssb.no/statistikkbanken/selectvarval/saveselections.asp> (12.04.2015)

Oslo kommune. Planprogram. (Internett) Tilgjengelig fra:
<https://www.oslo.kommune.no/getfile.php/Innhold/Politikk%20og%20administrasjon/Prosjekter/Planprogram%20for%20Ensj%C3%B8byen.pdf> (16.04.2015)

Norconsult.no. Gladengveien. (Internett) Tilgjengelig fra:
<http://www.ellipsen.no/?aid=9147626> (23.07.2013)

Ensjøbyen. (Internett) Tilgjengelig fra: <http://www.osloby.no/Bilbyen-Ensjø-skal-bli-boligby-7763510.html> (23.11.2014)

Ensjøbyen. (Internett) Tilgjengelig fra: <http://www.ensjobyen.no/bolig/bo-i-ensjobyen>
(18.02.2013)

<http://drammenskonferansen.no/ensjo-fra-bilby-til-boligby/> (02.05.2015)

Oslo kommune. Planprogram. (internett) Tilgjengelig fra:
<https://www.oslo.kommune.no/getfile.php/Innhold/Politikk%20og%20administrasjon/Prosjekter/Planprogram%20for%20Ensj%C3%B8byen.pdf> (04.04.2015)

Oslo kommune. Prosjekter. (Internett) Tilgjengelig fra:

<https://www.oslo.kommune.no/getfile.php/Innhold/Politikk%20og%20administrasjon/Prosjekter/Ensj%C3%B8byen/Kvalitetsprogram%20Ensj%C3%B8.pdf> (10.04.2015)

Husbanken. Kvalitetsprogram. (Internett) Tilgjengelig fra:

http://biblioteket.husbanken.no/arkiv/dok/3380/kvalitetsprogram_ensjo.pdf (S.27)
(03.05.2015)

Oslo kommune. Kommunedelplan. (Internett) Tilgjengelig fra:

<https://www.oslo.kommune.no/getfile.php/Innhold/Plan%2C%20bygg%20og%20eiendom/Dokumenter/Kommunedelplaner/Kommunedelplan%20torg%20og%20m%C3%B8teplasser%20%28Kdp%2017%29.pdf> (05.03.2015)

Oslo kommune. Prinsippplan. (Internett) Tilgjengelig fra:

<https://www.oslo.kommune.no/getfile.php/Innhold/Politikk%20og%20administrasjon/Prosjekter/Ensj%C3%B8byen/Veiledende%20prinsippplan%20for%20det%20offentlige%20rom%2C%20del%201%20%28PDF%2C%206%2C4MB%29.pdf> (16.04.2015)

Oslo kommune. Saksinnsyn. (Internett) Tilgjengelig fra:

<http://web102881.pbe.oslo.kommune.no/Saksinnsyn/showfile.asp?jno=2013046599&fileid=3994065> (12.04.2015)

Planbeskrivelse. (Internett) Tilgjengelig fra:

<https://www.yumpu.com/no/document/view/18042227/tyngdepunktet-forslagstillers-planbeskrivelse-ensjbyen/7> (03.05.2015)

Ferd. Tiedemannsparken. (Internett) Tilgjengelig fra:

http://www.ferd.no/eiendom/nyheter/apning_av_tiedemannsparken (03.05.2015)

Oslo kommune: Planbestemmelser. (Internett) Tilgjengelig fra

<http://innsyn.pbe.oslo.kommune.no/saksinnsyn/showregbest.asp?planid=15137879>
(12.05.2015)

Oslo kommune. Prinsippplan. (Internett) Tilgjengelig fra:

<https://www.oslo.kommune.no/getfile.php/Innhold/Politikk%20og%20administrasjon/Prosj>

[ekter/Ensj%C3%B8byen/Veiledende%20prinsipplan%20for%20det%20offentlige%20rom%2C%20del%201%20%28PDF%2C%206%2C4MB%29.pdf](#) (03.05.2015)

Osloby. Ensjøpark. (Internett) Tilgjengelig fra: <http://www.osloby.no/nyheter/Ny-park-pa-Ensjø-6486808.html> (21.04.2015)

Regjeringen. (Internett) Tilgjengelig fra:
<https://www.regjeringen.no/globalassets/upload/md/vedlegg/rapporter/t-1472.pdf>
[06.05.2014](#)

Lovdata.no Forskrift. (Internett) Tilgjengelig fra::
<http://lovdata.no/dokument/SF/forskrift/2010-03-26-489> (22.11.2013)

Lovdata.no Forskrift. (Internett) Tilgjengelig fra:
<http://lovdata.no/dokument/SF/forskrift/2010-03-26-489> (22.11.2013)

Regjeringen: (Internett) Tilgjengelig fra:
<http://www.regjeringen.no/nb/dep/asd/dok/regpubl/stmeld/20022003/stmeld-nr-40-2002-2003-.html?id=197129> (17.08.2014)

Litteraturliste:

Howlett, Michael, Ramesh, M og Perl, Anthony (1995). Studying public policy- policy cycles & policy subsystems. OXFORD

Christensen, Tom. (2009). Organisasjonsteori for offentlig sektor. Oslo, Universitetsforlaget AS. S.15

Christensen, Tom. (2009). Organisasjonsteori for offentlig sektor. Oslo, Universitetsforlaget AS

Simon, Herbert (1976), *Administrative Behavior* (3rd ed.), New York: The Free Press

NIBR-rapport 2009:20 Forhandlingsbasert byutvikling, Evaluering av Oslo kommunes arbeid med å utvikle Ensjø fra bilby til boligby

Nordahl, B K Harvold og R Skogheim 2009: *Forhandlingsbasert byutvikling. Evaluering av Oslo kommunes arbeid med å utvikle Ensjø fra bilby til boligby Report 20, NIBR, Oslo*

Plan- og bygningsloven (2008). *Lov av 27. juni 2008 nr. 71 om planlegging og byggesaksbehandling (plan- og bygningsloven).*

Regjeringen (2009). *Norge universelt utformet 2025: Regjeringens handlingsplan for universell utforming og økt tilgjengelighet 2009-2013*, [Oslo], Barne-, likestillings- og inkluderingsdepartementet

Offentlige dokumenter:

Kvalitetsprogram for Ensjø,

[http://www.prosjektensjobyen.oslo.kommune.no/getfile.php/eiendoms%20og%20byfornyelsestaten%20\(EBY\)/Internett%20\(EBY\)/Dokumenter/Kvalitetsprogram%20090210%20web.pdf](http://www.prosjektensjobyen.oslo.kommune.no/getfile.php/eiendoms%20og%20byfornyelsestaten%20(EBY)/Internett%20(EBY)/Dokumenter/Kvalitetsprogram%20090210%20web.pdf) (17.07.2013)

Utbyggerstyrt byutvikling

<http://www.nibr.no/filer/2011-21.pdf> (10.01.2014)

Norge universelt utformet 2025 - Regjeringens handlingsplan for universell utforming og økt tilgjengelighet 2009-2013 (PDF)

<http://www.regjeringen.no/nb/dep/bld/tema/likestilling-og-diskriminering/funksjonsnedsettelse/norge-universelt-utformet-2025.html?id=561345>

Lest: 17.03.2013

Skisse	Kilde	Bildebeskrivelse
1	http://www.etterstad.no/nyhet912.php	østkanten av Oslo
2	https://www.oslo.kommune.no/getfile.php/Innhold/Politikk%20og%20administrasjon/Prosjekter/Planprogram%20for%20Ensj%C3%B8byen.pdf	Eiendomsforhold på Ensjø
3	http://drammenskonferansen.no/ensjo-fra-bilby-til-boligby/	utnyttelsesgrad på Ensjø
4	https://www.oslo.kommune.no/getfile.php/Innhold/Politikk%20og%20administrasjon/Prosjekter/Planprogram%20for%20Ensj%C3%B8byen.pdf	Illustrasjoner som viser en mulig utvikling i fire trinn
5	https://www.oslo.kommune.no/getfile.php/Innhold/Politikk%20og%20administrasjon/Prosjekter/Ensj%C3%B8byen/Veiledende%20Oprinsippplan%20for%20det%20offentlige%20rom%2C%20del%201%20%28PDF%2C%206%2C4MB%29.pdf 16.04.2015	Utvikling av nettverket på Ensjø
6	http://web102881.pbe.oslo.kommune.no/Saksinnsyn/showfile.asp?ino=2013046599&fileid=3994065	Tyngdepunktet på Ensjø
7	https://www.yumpu.com/no/document/view/18042227/tyngdepunktet-forslagstillers-planbeskrivelse-ensjbyen/7	Grunneierforhold
8	http://www.osloby.no/nyheter/Ny-park-pa-Ensjo-6486808.html	Oversiktskart på Ensjø med Tiedemannsparken
9	https://www.oslo.kommune.no/getfile.php/Innhold/Politikk%20og%20administrasjon/Prosjekter/Ensj%C3%B8byen/Veiledende%20Oprinsippplan%20for%20det%20offentlige%20rom%2C%20del%201%20%28PDF%2C%206%2C4MB%29.pdf	Reguleringsplaner fra 2006

Figur	Kilde	Beskrivelse
1	https://www.regjeringen.no/globalassets/upload/bld/planer/2009/norge-universelt-utformet-2025-web-endelig.pdf	Handlingsplanen
2	Basert på intervju	<i>Sentrale hendelser for utviklingen av Ensjø</i>
3	Basert på intervju	<i>Boligutviklingen på Ensjø fra 2003 til 2025</i>
4	Basert på handlingsplanen	Samhandlingen av handlingsplanen
5	Basert på endringer i lover og forskrifter	<i>Verktøy som omhandler universell utforming</i>

Bilde	Kilde	Beskrivelse
1	Bildet er tatt av Christoffer Brenne	Universelt utformet tiltak
2	Bildet er tatt av Christoffer Brenne	Universelt utformet tiltak
3	Bildet er tatt av Christoffer Brenne	Universelt utformet tiltak
4	Bildet er tatt av Christoffer Brenne	Universelt utformet tiltak
5	Bildet er tatt av Christoffer Brenne	Universelt utformet tiltak
6	Bildet er tatt av Christoffer Brenne	Universelt utformet tiltak
7	Bildet er tatt av Christoffer Brenne	Universelt utformet tiltak

Norges miljø- og
biovitenskapelige
universitet

Postboks 5003
NO-1432 Ås
67 23 00 00
www.nmbu.no